

Jaarboek

*Het Nederlands Valkeniersverbond
„Adriaan Mollen”*

1981

HET NEDERLANDS VALKENIERSVERBOND

”ADRIAAN MOLLEN”

Opricht in 1938
Erkend bij Koninklijk Besluit
van 10 september 1962

JAARBOEK 1981

Uitgave: Herfst 1982

tot stand gekomen met steun van het Jachtfonds
en aangeboden aan leden en donateurs.

Bij de voorplaat: Stechvalk — naar een schilderij van H. J. Stijper.

Moskeje — Foto: Peter Otten

2

Foto: Peter Otten

kunnen er redenen zijn, bijv. ziekte, waardoor de vergunninghouder gedwongen wordt zijn vogel geruïne tijd op non-actief te stellen. Wij verwachten dat in zulke gevallen C.R.M. de vergunning normaal zal verlenen.

De nieuwe vogelwet zal een scherpere controle op de valkerij mogelijk maken. Een controle, die ondanks de onvermijdelijke papierwinkel die nieuwe maatregelen met zich meebrengen, onze volle instemming heeft. Maar dat is het ons waard. Als rechtgeaarde valkeniers hebben wij dat er graag voor over. Een valkenier beschikt immers per definitie over een ruim bezeten hoeveelheid geduld!

De Hoge Vlucht

We ontvingen bericht van A. Biemans, Bus, Dijkstra en Wierda. In hun bezit waren:

6 valken	4 in de muilt	1 ♂ weggevoegen	1 ♂ uitgeteend
(2 ♂ - 4 ♀)	(4 ♀)		

Alle zes valken hebben gejaagd en sloegen prooi!

Onze paar valkeniers leverden dus goed werk, zowel met vuistvogels als aanwachters. Spannende jachtvluchten en fraaie kills bleven niet uit, getuige hun enthousiaste verhalen.

Biemans had veel succes op waterwild, waarbij vooral diverse eendesoorten werden buitgemaakt. Zijn valk jaagde op verschillende manieren de eenden aan. Uit zijn verslag:

4

Ornithologisch jaarverslag seizoen 1981-1982

door J.D.M. Staal

Er is nog altijd geen nieuwe vogelwet en zoals het zich nu laat aanzien hoeven we er dit jaar ook niet meer op te rekenen. Jammer, we hadden graag gezien dat het wetsontwerp deze zomer ter behandeling naar de Tweede Kamer was gegaan. Het Ministerie van C.R.M. had daar kennelijk ook mee gerskend; ons werd althans voor het geven van commentaar op de valkerijparagraaf maar weinig tijd gegeven.

De valkerij komt er in de ontwerpwet niet zo slecht af. Een van onze grootste grieven, het zomaar kunnen houden van een ongeïmitteerd aantal jachtvogels, wordt weggenomen. Zonder vergunning zal dat in de toekomst niet meer mogelijk zijn. Te veel mensen hebben nu een jachtvogel zonder er iets mee te doen; gewoon, omdat ze zo'n vogel mooi vinden, al zullen er nog wel andere motieven zijn. Hoe het ook zij, onder de huidige vogelwet mag je desnoods zes haviken in je achtertuin hebben. Dat er in sommige gevallen met die vogels ook gestroopt wordt, ligt voor de hand!

Mocht u misschien denken dat deze voorstelling van zaken schromelijk overdreven is, dan moeten we u uit de droom helpen: zulke dingen komen voor, net zo goed als er met illegaal verkregen slechtvalken gefokt wordt. Hoe komt men aan die vogels? In ieder geval zijn ze niet afkomstig van ons bekende, serieuze en wetenschappelijk begeleide fokprojecten. Fokprojecten met duidelijk omschreven doelstellingen, waarin niet gerept wordt van enige vorm van winsbejag!

De valkerij dient zich ook in de toekomst te distantiëren van dubieuze figuren. We hebben ze gelukkig ook niet nodig.

Als we voor wat betreft slechtvalken self-supporting willen worden, dan zal dat middels een zorgvuldig opgezet fokprogramma gerealiseerd moeten worden. Op de laatste algemene ledenvergadering is een studiegroep in het leven geroepen die zich hiermee bezighoudt.

Het fenomeen kunstmatige inseminatie bij roofvogels kent zowel voor- als tegenstanders. We moeten er niet aan denken dat Jan en alleman deze 'vermeerderingstechniek' gaat toepassen. Een zekere vorm van begeleiding is o.i. dringend gewenst. We moeten trouwens zo nu en dan toch pas op de plaats maken om ons te bezinnen over het hoe en waarom van de valkerij. Het oorspronkelijk karakter mag niet te veel worden aangetast, daarmee gaat een groot deel van de charme verloren.

Het gebruik van telemetrie is al min of meer gemeengoed geworden en een nieuwe generatie valkeniers zal het vliegen met gefokte vogels een doordnormale zaak vinden. De kunst van het trainen van wildvangen gaat onherroepelijk verloren en dat betekent toch een verarming van de valkerij.

Maar er zijn ook positieve ontwikkelingen; we noemden al het verbod om zonder vergunning jachtvogels te houden. Een goed punt in het nieuwe ontwerp is ook, dat aantoonbaar gemaakt moet worden, dat er daadwerkelijk met de jachtvogel(s) gejaagd wordt. Houders van een vogelvergunning J worden dus voortaan verplicht om regelmatig met hun vogels te gaan jagen. Een voorwaarde voor het verlenen van de vergunning die de valkerij ten goede komt en volkomen aansluit op de doelstellingen van ons Verbond.

Gelukkig zullen onze leden hier weinig moeite mee hebben: er wordt bij ons veel en met uitstekende resultaten gevlogen, zoals verder in dit verslag zal blijken. Toch

3

'... een felle achtervolging laag tegen wind in, waarbij juist de zeer vette (!) eenden geslagen werden.

Jachtvlucht tegenwinds achter eenden. Bij het verschijnen van de valk vliegt een deel van de op de kavel fouragerende eenden onderwinds op.

De valk staakt de achtervolging op de eerste eend, stijgt en jaagt nu met de wind mee in een vlakke stoot op de opvliggende eenden. Deze jachtwijze heb ik ook bij wilde valken waargenomen.

Valk vliegt vanaf uitkijkpost, bij voorkeur een hoogspanningsmast, de voorbijtrekkende of inkomende eenden op havikachtige manier aan. Wanneer ze hiermee geen succes heeft, stijgt ze en probeert dan opnieuw op de eend te stoten. Ook deze jachtwijze ken ik van de wilde valken.'

Dijkstra schrijft over zijn jachtseizoen:

'Voor de valk had ik nog minder patrijzen beschikbaar dan vorig jaar. Heb nu doelbewust op fazant gevlogen. Als er geen verandering komt, wordt het aanwachten met valken op wild in ons land zeer problematisch.

Wierda, die een zeer goed seizoen heeft gehad, bericht:

'De vluchten op meeuwen, kauwen en weidvogels vanuit het aanwachten is volgens mij nog veel moeilijker en zeker interessanter dan de vluchten op fazant en patrijzen. Deze vluchten speelden zich af op het vliegveld Eelde.

Ik heb, in verband met de vliegeveiligheid, vergunning om daar meeuwen en kievitens te bejagen. Worden deze vogels op het vliegveld gesignaleerd, dan wordt de valk op grote afstand (1 km) geslipt,

waarna zij snel tot minimaal 80 m stijgt. Vervolgens wordt de terreinauto waarin wij ons bevinden in beweging gezet, die zij dan over het hele vliegveld volgt.

De vogels waarom het nu gaat, vertrekken al op grote afstand als de valk nog stijgende is. Is de valk op een voor het prooiwild gevaarlijke hoogte gekomen, dan blijven ze in het gras zitten en drukken zelfs de kievitens zich als patrijzen. Deze vogels nu, worden door de valkenier, met of zonder hond, opgejaagd. Een kalme wind en helder mooi voorjaarsweer geven de meeste kans op mooie vluchten. Kievitens proberen

altijd met spectaculaire buitenvluchten hun belagers van zich af te schudden. Om steeds weer de stoten van de valk te kunnen ontwijken moeten zij telkens 10 tot 20 m stijgen, wat met weinig wind zeer vermoeiend is. Ik heb jachtvluchten meegemaakt waarbij de valk het 15 keer opnieuw probeerde. Vuurwerk dus, met in vele gevallen de kievit als overwinnaar.'

U ziet, met de Hoge Vlucht gaat alles naar wens!

U ziet, met de Hoge Vlucht gaat alles naar wens!

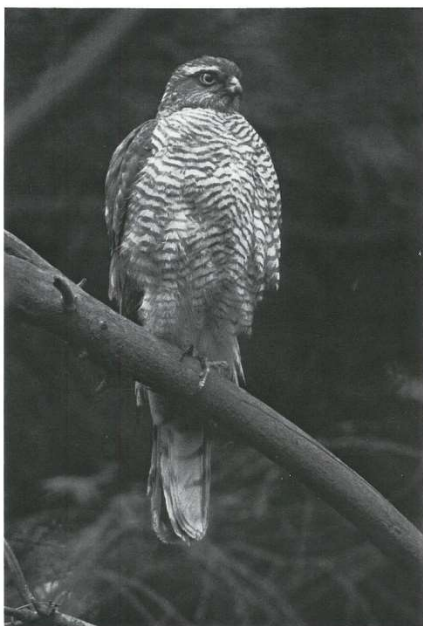
U ziet, met de Hoge Vlucht gaat alles naar wens!

Net geslagen! — naar een gouache van H. J. Slijper

5

Een fors sperwerwifje — Foto: Peter Otten

6

De buisard op zijn favoriete paalkje — penekening van H.J. Slijper

Fokken

Er werden incidenteel fokpogingen ondernomen. Rademacher had een legsel van drie havikseieren, waarvan er twee zijn uitgekomen. De haviken van Bus en Simonis legden wel eieren, maar op één ei na, waren ze onbevrucht. Ook het bevruchte ei leverde geen jonge havik op. Ook de valken van Biemans en Wierda produceerden geen nakomelingen. Morel tenslotte, had twee — helaas onbevruchte — slechtvalkjes, één van drie en één van twee eieren.

Het asielwerk

De hieronder genoemde F-vergunninghouders stuurden mij een verslag: A. Biemans, Bus, Bijsterveld, Dijkstra, Ehler, Haantjes, Klees, Lammers, Mollen, Van Nie jr., Sterken, Teunissen, Velthuisen sr., J. de Vries en Van de Wall.

In ons bezit waren:

8

Buitenlandse leden

Twee mensen lieten iets van zich horen. Morel (België) vloog weer in sublieme stijl zijn slechtvalken. Het tableau bestond voornamelijk uit patrijzen, fazanten en grouse. Een aanwachter op grouse vliegen blijft naar mijn smaak het gezicht van de Hoge Vlucht bepalen. In de entourage van een schier eindeloos veld, met een snelle, wijd-jagende hond en een terehoog stijgende valk boven de fraaie ruigpoothoenders, ontbreekt het aan niets. Valkerij in optima forma! Spijgig voor onze valkeniers dat het zo moeilijk en kostbaar is om een aanwachter in Groot-Brittannië te vliegen. Cramer (BRD) vloog weer een sperwer, waarmee hij de omgeving van zijn dorp onveilig maakte. Vrijwel elk terreintype is geschikt voor deze veelzijdige en flitsende snelle jachtvogel. Cramers sperwer miste echter slecht na een langdurige ziekteperiode en de vogel kreeg daarna zijn oude vorm niet meer terug.

De Lage Vlucht

Bericht mocht ik ontvangen van: Mevr. Cloppenburg, Van Asperen, Boers, Bus, Dijkstra, Ehler, Fleskens, Van Gerven, Haantjes, Helthuis, Van den Heuvel, Huyskens, Kemp, Köhler, Kolman, Lammers, Mollen, Van Nie jr., Rademacher, Simonis, Sterken, Teunissen, Th. Velthuisen sr., Th. Velthuisen jr., J. de Vries, Van de Wall en Wierda.

In ons bezit waren:

38 haviken	27 in de muilt	7 weggevoegen/ losgelaten	4 doodgegaan
9 ♂ - 29 ♀	6 ♂ - 21 ♀	1 ♂ - 6 ♀	2 ♂ - 2 ♀

33 haviken hebben gejaagd	33 haviken sloegen prooi
6 ♂ - 27 ♀	6 ♂ - 27 ♀

Goede resultaten bereikten: Fleskens, Haantjes, Huyskens, Van Nie jr. en Wierda. Van Asperen, Bus, Dijkstra, Ehler, Kolman, De Vries en uw kroniekschrijver scoorden nog iets hoger, waarbij Bus veruit de beste resultaten behaalde.

Uit deze opsomming blijkt wel, dat er goede havikerij bedreven wordt... en door steeds meer leden, terwijl ik de norm zelfs nog wat hoger gesteld heb dan voorheen! Men moet echter niet uit het oog verliezen, dat er ook meer actieve vogelvoerende leden zijn dan pakweg 10 jaar geleden.

Degenen die op de Hoge Veluwe jagen, moesten er met ingang van 15 december (1981) mee ophouden en ook de jachtdag ging niet door. Oorzaak: de zeer slechte konijnstand.

Mevrouw Cloppenburg had succes op de razendsnelle houtduiven, een wildsoort die erg moeilijk met een havik te slaan is. Kolman sloeg dit seizoen een dubbel konijntje. Doubletten zijn wel vaker geslagen, maar dat betrof dan altijd andere prooi-soorten.

Wierda had een prima havik, die hij helaas maar een half seizoen kon vliegen, aangezien de vogel zich eind december dood vloog tegen een fazantenvolière.

Enkele havikers zijn hun havik een tijdje kwijt geweest, maar konden hem na enige tijd weer invangen. Die van Fleskens maakte het helemaal bont. De havik vloog weg op 8 september 1981. Op 25 november daaropvolgend kreeg hij de vogel in goede konditie op een duif terug. De havik had zich in die maanden nauwelijks 40 kilometer verplaatst.

Dit seizoen werden er ook weer katten geslagen, altijd nog een gevaarlijke prooi voor een havik. Jammer genoeg heb ik uit de mij toegezonden verslagen niet kunnen opmaken of de katten bij toeval geslagen werden. Ik neem aan van wel, want ik kan mij niet voorstellen dat iemand bewust zijn vogel op een kat vliegt.

Een paar havikers hadden ook pech. Van Gerven liep een beschadigde achillespees op en kon zijn seizoen verder wel vergeten. Teunissen vond zijn havik bij de spreukel in het gras liggend met een gebroken poot. In allerijf toog hij naar Utrecht om de vogel te laten opereren. De havik kwam helaas niet bij uit de narcose en stierf.

7

soort	Dagroofvogels				
	aantal	losgelaten	dood/afgemaakt	nog in bezit	afgegeven
lorenvalk	53	28	21	4	
buizerd	45	30	11	3	1
sperwer	35	19	15	1	
havik	8	4	2	2	
bruine kiekendief	5		1		4
boomvalk	2	1	1		
blauwe kiekendief	1		1		
lannervalk	1			1	

soort	Uilen				
	aantal	losgelaten	dood/afgemaakt	nog in bezit	afgegeven
ransuil	20	8	12		
steenuil	19	10	8	1	
bosuil	6	2	2	2	
kerkuil	4	2	2		
dwerγοoruil	1			1	

Veel jonge vogels komen binnen als gevolg van ondeskundig handelen. Van steenuiltjes bijvoorbeeld is bekend, dat ze in het nesthol gaan rondscharen en er vaak uitvallen. Dat is geen probleem, aangezien de oudervogels ze op het gepiep wel komen voeren. Vaak echter gaat het net als bij de reekalfjes: 'Zielig boestje, heeft geen vader of moeder meer, we zullen het maar meemenen.' Zo kreeg ik op één dag van drie verschillende mensen een steenuilkuiken. De vindplaatsen wist men niet precies meer. Ni konden ze gelukkig alle drie weer in een nest geplaatst worden, maar toch. De beste opvoeding genieten ze altijd nog bij de oudervogels en niet bij de mens. Ook op dit gebied is nog veel voorlichting nodig.

Diversen

Het lijkt er soms op dat er meer slechtvalken doortrekken dan een aantal jaren geleden. A. Biemans zag bij 15 outings met zijn slechtvalk in Zuid-Flevoland zes keer een wilde valk e.q. valken, één keer twee tarsels en een keer een tarsel in gezelschap van een valk. Huyskens had steeds twee wilde slechtvalken in zijn veld en ook Kolman maakte melding van verschillende waarnemingen. Dit jaar werden veel smellekens gezien.

Zo bewaart iedereen zijn eigen herinneringen aan het afgelopen seizoen. De één had (bina) alleen maar geluk, de ander werd door pech achtervolgd. Toch blijven we allemaal doorgaan, met niet aflatend enthousiasme en lering trekkend uit gemaakte fouten.

9

Uniek Nederlands traktaat over africhting en verzorging van jachtvogels⁽¹⁾ (16e eeuw)

door W.L. Braekman

Overdruk uit 'Verslagen en Mededelingen' van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde te Gent, jg. 1981, afl. 1; besproken door H.J. Slijper.

De conservator van het Nederlands Jachtmuseum te Doorwerth, de heer P. Tuijn, was zo vriendelijk mij een overdruk toe te zenden van de verhandeling van W.L. Braekman, opdat ook de leden van het Nederlands Valkeniersverbond hiervan kennis zouden kunnen nemen. Graag bedank ik hem voor de geboden gelegenheid. Ook de auteur van de verhandeling, de heer W.L. Braekman, verdient onze dank vanwege het feit dat hij dit belangwekkende traktaat voor de hedendaagse valkeniers toegankelijk heeft gemaakt.

De tekst van het traktaat wordt — met de toestemming van de Koninklijke Academie te Gent — in zijn geheel in dit jaarboek afgedrukt.

Echter zonder de aantekeningen die Braekman hierbij gemaakt heeft, omdat dit teveel ruimte in ons jaarboek zou opeisen. Omdat voor een goed begrip van het geheel de aantekeningen van Braekman onmisbaar zijn, kunnen we de serieuze belangstellende niet beter adviseren de originele publicatie van Braekman te lezen en ter vergelijking bij de hand te houden.

Aan de inleiding ontleen ik het volgende:

"Tot op heden is (echter) geen enkel werk in het Nederlands over deze materie (valkerij, etc.) aan het licht gekomen, zodat het traktaat dat hier wordt uitgegeven een bijzonder belangwekkende aanvulling betekent voor een facet van de Nederlandse cultuurgeschiedenis, dat tot op heden, bij gebrek aan teksten, slechts weinig aandacht heeft gekregen.

Het eerste centrum was de Noorderkempen, heel in het bijzonder de streek van Arendonk, tot ver in het buitenland om zijn valkeniers bekend als 'Arendonk' en 'Flandre'. Kempische valkeniers treffen we vanaf de veertiende eeuw bij de Franse hoven aan, waar ze echter dikwijls naamloos, alleen als 'Flamant' gekarakteriseerd, in de rekeningen voorkomen.

De Arendonkse valkerij, die, zoals gezegd, aan alle Europese hoven een belangrijke rol heeft gespeeld, is lange tijd in de vergetelheid gebleven. Dit wordt door Jan Goris toegeschreven aan de laattijdig ontstane verwarren in het begrip 'de Nederlanden', een benaming die meermaals als slaande op het huidige Noord-Nederland werd gebruikt.

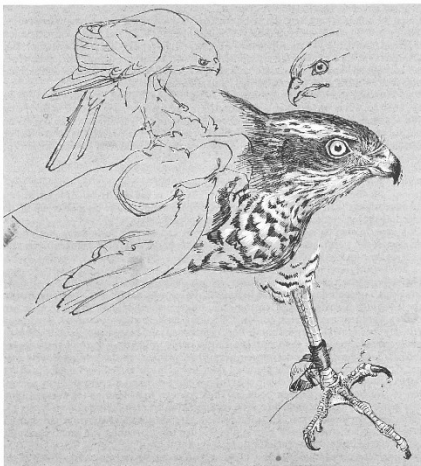
Zo heeft ook Dr. Swaen in zijn werk *De Valkerij in de Nederlanden* zogoed als uitsluitend aandacht geschonken aan de Noordnederlandse valkerij. In het Noorden

(1) Opmerkelijk is, dat hier over 'jachtvogels' gesproken wordt, waar wij hieronder gewoonlijk verstaan bijvoorbeeld patrijzen, fazanten en enden, vogels die waarop, niet waarmede gejaagd wordt. Vergelijk de eveneens onjuiste benaming 'valkenjacht', waar het omgekeerde het geval is: hier wordt niet op doch met valken gejaagd.

10

Het doet wel wat vreemd aan uit Braekmans literatuuroverzicht te vernemen, dat voor het Duitse taalgebied de verhandeling van Keizer Frederik II (13e eeuw) vooraan staat, omdat dit beroemde handschrift (wat ook in dit jaarboek herhaaldelijk besproken werd, o.a. door Dr. W. Kraak) door zijn zoon, Koning Manfred, in het Latijn geschreven werd en een belangrijk stuk Europese cultuurgeschiedenis vertegenwoordigt.

Vervolgens schrijft Braekman, dat dit werk (dus: *De Arte Venandi*, rec.) in de Middeleeuwen niet zeer invloedrijk geweest is en hij schrijft dit toe aan het feit dat in Duitsland — dit in tegenstelling tot andere Westeuropese landen — de jacht met roofvogels vooral met de havik en niet met de valk gebeurde. Met evenveel recht zou men dit betreffende bijv. Engeland uit de Angelsaksische valkerijliteratuur kunnen concluderen.

Sperwerstudie — pen-tekening van H.J. Slijper

12

waren er valkenhuizen te Nijmegen, op het Buitenhof in Den Haag, te Sloterdijk, en werd ook in de streek van Valkenswaard het vluchtbedrijf beoefend.

Rec. wil hier opmerken, dat Swaen met enige nadruk stelt, dat 'het beter is geen scheiding te maken tussen Noord en Zuid bij het bespreken van de valkeniers uit deze gewesten' (p. 89, op.cit.) en laat in zijn verhandeling duidelijk uitkomen dat, wat Valkenswaard betreft, vooral de valkenvangers hier actief waren.

Dr. J.M.P. van Oorschot in zijn grote werk *Vorstelijke Vliegers en Valkenswaardse Valkeniers sedert de 17e eeuw* (1974) maakt er geen probleem van of de valkerij in het huidige België of Nederland zijn belangrijkste centrum had. Arendonk en Valkenswaard liggen zeer dicht bij elkaar en waren in vroeger tijden nog niet door een rijksgrens gescheiden, zodat het er misschien een beetje op lijkt, dat een soort local-patriotisme de eer van 'het centrum van de valkerij te zijn geweest' voor een bepaald gedeelte van België wij opoepen.

Laten we ook niet vergeten, dat voor een 16e- en 17e-eeuwse Fransman iedere Noorderling een 'Flamant' of 'Hollandois' (Swaen, op.cit. p. 90) was zoals voor Italianen iedereen noordelijk van de Alpen een 'Tedesco' (Duits) of 'Allemand' was. Ook Jan Daanckers uit Valkenswaard werd immers een 'Allemand' genoemd. Gezien de vroeger zo vage en vaak veranderende staatsgrenzen was Flamant of Allemand misschien nog niet zo'n onjuiste generalisering ('van dietsen bloet').

Van Oorschot toont in zijn uitvoerige werk duidelijk aan, dat Valkenswaard pas na ca. 1650 (p. 19) is opgekomen als belangrijk valkenierscentrum, vooral in de 17e en 18e eeuw, en dat het vóór die tijd vooral Arendonk en Turnhout waren die als de oudste centra beschouwd werden (p. 11, 12, ev. en p. 17). Overigens bestonden er tussen de Arendonkers en Valkenswaarders nauwe relaties, zelfs familiebanden (p. 147).

Na een eerste lezing van de onderhavige verhandeling maakte rec. de volgende notities: p. 49: 'In de volgende bladzijden beperk ik mij er toe een overzicht te geven van de allerbelangrijkste werken die ik met het oog op de mogelijke invloed ervan op de hier uitgegeven Nederlandse tekst ook heb doorgenomen.'

Ook naar de mening van rec., voor zover bij dit kan en mag beoordelen, betreft het een origineel werk; het lijkt alsof persoonlijke ervaringen als aantekeningen zijn neergeschreven op de resterende blanco bladzijden van het Franse *Livre de Chasse*.

Ik heb het origineel niet gezien en verlaat me geheel op wat Braekman daarover zegt. De Nederlandse tekst komt blijkbaar op geen enkele plaats overeen met de door Braekman genoemde 16e eeuwse literatuur. Hij noemt echter niet *A Perfect Booke for Keepinge Sparhawkes or Goshawkes*, uitgegeven door J.E. Harting naar een oud en anoniem manuscript, uit ca. 1575. Ook de beroemde *Approved Treatise of Hawkes and Hawking* by Edmund Bert (gentleman) uit 1619 wordt door Braekman niet vermeld, hoewel in genoemde werken en in het traktaat — ik zou haast zeggen: uiteraard — verwante onderwerpen besproken worden. Ik denk bijvoorbeeld aan het rijden te paard (vergelijk Bert) en over het gebruik van allerlei medicijnen (*A Perfect Booke*). Echter: originele praktijknooties hebben niet steeds terug te voeren op eerder gelezen boeken. Toch zou een nauwkeurige tekstvergelijking met genoemde werken misschien interessante zaken aan het licht brengen. In ver

toe met elkaar gelegen landstroken, die nooit eerder cultureel contact hebben gehad, bleken dezelfde methoden en 'trucs' gebruikt te worden bij de training van jachtvogels: uit vele manieren kiest men tenslotte de enig juiste!

Ook uit het onderhavige traktaat blijkt weer hoe weinig er sinds oude tijden in de valkerij veranderd is! Hoeveel van wat er wordt beschreven is nu steeds onze dagelijkse praktijk en komt ons maar al te vertrouwd voor...

Ook het onderhavige traktaat handelt m.i. duidelijk over de havik en de sperwer. In zekere zin is dit merkwaardig omdat de tekst blijkbaar stamt uit een landstreek waar vooral de vangers en treiners van de 'longwings', de roofvogels van het geslacht *Falco*, speciaal de scheidvalk (*Falco peregrinus*), actief waren.

Waar de vlucht met de valk vooral in latere tijden — 16e en 17e eeuw — zijn grote bloeiperiode kreeg, is het manuscript misschien op nog oudere aantekeningen gebaseerd uit de Arendonk/Turnhouse valkerij-periode, waar inderdaad ook met sperwers gewerkt werd (zie bijv. Jan Goris).

Voor zover ons bekend hebben de Valkenswaarders zich nooit met de 'shortwings' (haviken en sperwers) bezig gehouden doch onmogelijk is dit zeker niet.

Het ligt veelver voor de hand te veronderstellen, dat juist door de Krusttochten en door Keizer Frederiks grote werk de (oriëntaalse) jacht met de valk in West-Europa ingang heeft gevonden. West-Europa was in de Middeleeuwen met grote bossen bedekt en het terrein leende zich minder voor de vlucht met de valk dan met havik en sperwer, die als typische bosvogels hier veel meer op hun plaats waren.

De vlucht met de valk ontwikkelde zich hier vooral als een nogal modieus voorrecht voor de 'hogere standen'. Slechts de zeer machtigen der aarde waren hier in staat de noodzakelijkerwijs grote gebieden te reserveren en te beheren die door hun typische terreingesteldheid voor de vlucht met de valk op reigers, kranen en ganzen gezind waren.

Het handschrift dat Keizer Frederik — de 'Stupor mundi' — over de haviken en sperwers geschreven zou hebben, is misschien nooit voltooid of is 'anders verloren geraakt' (zie *The Art of Falconry being the Arte Venandi cum Avibus of Frederik II of Hohenstaufen*, door Casey A. Wood & F. Marjorie Fyfe (1955) p. 110, p. 112 en p. 127).

Waar de Keizer in de tekst terloops opmerkingen plaatst over de 'accipiters', kan opgemaakt worden, dat hij deze ook hoog aansloeg. Voor ons 20e-eeuwers is het missen van Frederiks stellige superieure kennis betreffende haviken en sperwers nog steeds smartelijk voelbaar.

Keren wij terug tot onze korte beschouwing over het Nederlandse traktaat. Het tweede deel (al. 36-54) is voor onze tijd met de zoveel verbeterde en uitgebreide kennis van de dierziekten en geneeswijzen niet belangrijk meer en de raad op al. 49 bijvoorbeeld zouden wij niet gaarne opvolgen. Over de dagelijkse verzorging worden evenwel gezonde adviezen gegeven (al. 64 t/m 67). Opmerkelijk is al. 79 waarin, in verband met de mui, geadviseerd wordt: 'nemen eieren van schapen die hem besyen om den halsch ende omme thooft lighen ghevelt tusschen vel ende vleesch sen een'. Wordt hier voor het eerst het effect van schildklier op het verloop van de mui (de ru) aangeduid?

Slaat al. 81 hier wellicht ook op? Het recept in al. 83 klinkt nogal homeopatisch doch het lijkt de moeite van het proberen waard.

Het werk als geheel is minder volledig en mist m.i. de beknopte duidelijkheid waarin Berts *Treatise* en *A Perfect Booke* zo uitmunten. In het traktaat wordt bijvoorbeeld nergens gerept over het hoe en waarom van het gebruik van de huif. Ook staat er weinig tot niets in over de vlieg oefeningen. Over het gebruik van een loer (D. Federspiel, E. lure, F. lure) wordt niet gesproken.

Toch worden er tal van opmerkelijke en behartenswaardige zaken in beschreven. De nadruk valt steeds op het geduld en het vermijden van geforceerde handelingen bijvoorbeeld waar in al. 13 t/m 16 verteld wordt doch ook in al. 23, dat men de vogel niet moet werpen maar uit zichzelf naar de 'quade leeuwerc', de als lokvogel gebruikte leeuwerc, moet laten toevliegen. (lokvogel: D. vorlass, E. bagged quarry, het door de mens opgegooide of neergezette prooidier).

11

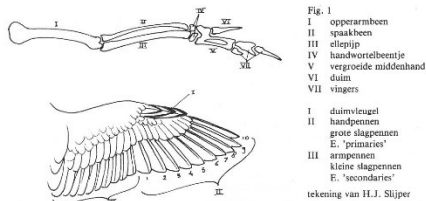
13

In al. 16 wordt gewaarschuld tegen het gevaar van 'trossen' (het er met de gevangen prooi vandoor gaan: 'die gheerne treckt, als hij wat ghevanghen heeft') en er wordt benadrukt dat men niet overhaast te werk moet gaan en de jachtvogel met zijn gevangen prooi op de hand moet nemen en hem daar naar believen moet laten eten ('recht goetlijck'). Vergelijk de adviezen van Lt. Col. E. Delmé Radcliffe *Notes on the Falconidae*, p. 21).

Zijn van een jachtvogel de slechte manieren afgeleerd door zich dagelijks met de vogel te bemoeien, ook bij slecht weer (p. 31-32), en de rantsenien iets te verlagen, dan kan men de 'conditie' van de vogel weer opvoeren want: 'hoe meer lijfs hij heeft, hoe hij machtiger is te vliegen'. Men leze ook al. 20. Een goede raad voor die havikiers die hun vogel slechts 'zeeg' en in jachtvorm houden door ze 'af te knippen'!

Al. 25 slaat waarschuwing op het in de stijfwind rondzweven waarbij de valkenier of prooi totaal genegeerd worden ('zweven'), vergelijk het 'zweven' in al. 27 (D. schweimen, E. to take to the soar) en in al. 28 staat de remedie: letwat in conditie verlagen en de vogel 's ochtends met mate in zon en lucht neerzetten ('weathering' geven dus). Sinds eeuwen lijkt er niets veranderd.

tekening van H. J. Sluiper

Veel aandacht wordt besteed aan het op het gewenste tijdstip uit de muut nemen van de vogel (90). De duimvleugel heeft bij onze valkeniers het mesken. De anatomische naam is alula (F. aileron, E. bastard wing). Het Engelse woord 'pinion' betekent slechts (vogel)penn, slagpen.

De verklaring in het WNT: 'mesken, als jagerterm: de kleine slagpennen aan den duim der vleugels van den jachtvogel', is verwarrend. De kleine slagpennen zijn nl. aan het armsgedeelte van de vleugel aangehecht, de grote slagpennen aan het handgedeelte, van de duimvleugel zijn de veren aan de apart beweegbare duim aangehecht (zie fig. 1). Zie echter de aantekening bij 94!

(31) 'Lente haauk': 'lenticer' (antennaire), eenjarige vogel. Vogel die in de lente (voorjaar) gevangen is, één jaar oud is dus, doch nog steeds het jeugdkleed draagt. De havik is in dit kleed reeds geslachtsrijp en kan jongen grootbrengen (zie o.a. Paul Opdam: *De havik*).

doeld worden. (zie Swaen, p. 82). Bij valken werd de eerste slagpen het 'ciseel' genoemd (Swaen, p. 82), de tweede was bij de valken de langste pen ('de lange veder'). Bekend is en was toen blijkbaar ook reeds, dat de voorste slagpen (1e, resp. 10e) tijdens de rui het laatst geworpen wordt, zodat ook hieruit duidelijk moge blijken, dat de auteur het over de slagpennen heeft en niet over de duimvleugel. Bij havik en sparrow is de 4e (nr. 7) slagpen de langste; de 1e, 2e en 3e van voren gerekend (of tegenwoordig andersom tellend de nrs. 8, 9 en 10) zijn korter en werden ook 'ciseel' genoemd. In plaats van 'ciseel' wordt hier dus het woord 'mesken' gebruikt (zie fig. 2).

Slot
'Traditionalisten' die we zijn en hopelijk blijven, kan het traktaat voor iedere havikier weer eens een aansporing zijn om met liefdevolle aandacht en zorg zijn vogel te hanteren — zoals, blijkens deze tekst, in de oude tijden ook gebeurde — en te streven naar kwaliteit en hoogste perfectie.

DE TEKST (*)

(fol. 119r) (1) Om een mueter oft een oude haauk oft sparwert te beghinnen te hanteren ende tee te maecten.
So zalmen hem spinden met grootte croppen (†) die waterachtich [zijn] ende met azijn. Dat spinden is met veel aerbeijts, ende met vederen te gheuen, maer dan (†) moestij hem gheuen vanden zelven voghel daer die vederen aff zijn te eten. Ende die vederen zuldij hem gheuen oer den anderen auondt, oft ouer den derten.

(2) Oft ghij zult nemen de vorsten voet van een haze, ende snijden hem alle de clauwen aff. Ende cloppen hem alle die teenen al cleene met allen metten haire, ende gheuen alsoo teten, ende gheuen hem dat teten vanden zeluen haaze metten vleessche, daer ghij hem wilt aff gheuen. Ende daeraff gheuocho.

(3) Ende alsoo langhe als een voghel niet reijn binnen en is, zoo is hij cort gheempt. Ende als die stercke voghelen vlieghen oft zwijnghen, zoo gaepen zij gheerne ende haer ghewel is ooc sluijlich. Ende ist dat zaecke dat hij dat vuyt doet, dat swert ende dujster ende sluijlich, ende die vederen, daer zijn ghewel aff is, die zijn alsoo meer als verwezen ende al cort.

(4) Ende als ghijen al reijn ghemact hebt binnen, dan zuldijen bestaen te locken, ende in dien locken zuldien vast wat aes ontrecken, allenskens, naer dien dat den tijt is, en curt.

(5) Ist alvast bijden leuwerck tijt, zoo moettij te meer mede haesten ende aerbeijden ende aes ontrecken ende goedertieren maecten. Ende ist ooc een groot stuck voor den leuwerck tijt, zoo aerbeijdet dan ghereet, ende dan ontnempt hem gheen aes. Maer pijn v dat ghien reijn binnen ghemact hebt, zoo zuldij dan hem allenskens aes ontrecken inden lock. Ende ommer laet v voghel altoes trecken hoe ghijen voert, oft aen een been, ter wijlen dat ghien (fol. 119v) aldus toemaect. Want dats hem al te goet, want zij leeren daermede staen onder die luijden, ende worden daermede zeer ghetempt.

(6) Ende wat cauden dat zij luijden, die loopen haer ter nesen vuyt ende zij zijn daeraff goedertieren. Ende al waer v haauk oft sparwert vlieghende, nochtans laeten des auonts laete trecken aen eenen voet, daer worden zij wel ghetempt aff.

(7) Ende is v haauk oft spoorwaer magher als ghijen al reijsende op v handt

(*) De indeling in alinea's, hoofdletters en punctuatie zijn door mij (Braekman) aangebracht.

(†) van croppen staat in het Hs. ende.

(‡) dan: het Hs. heeft die.

(bij aantekeningen al. 35).

Nestelingen worden niet steeds gemakkelijker afgericht, vooral 'late' nestelingen (z.g. takkelingen) kunnen een ware wanhoop voor de havikier betekenen en kunnen tot de laatste te trainen vogels behoren, terwijl wildvangen, zelfs hagerds (overjarige, dus volwassen, in het wild gevangen vogels), soms opmerkelijk snel 'zeeg' kunnen worden.

Opmerkelijk juist is de door Braekman geciteerde opmerking betreffende 'nystlingen' uit *Die Deutsche Hubschschere* (ed. Lindner, p. 110): 'Von den nystlingen: der nystlinge mawsetz sich schöner und bas dann den wiltfang und faher ach gerne den groszen vogel. Nach der mawse mag man in baz und leichter bezwingen und halten dann den wiltfang'.

Bert (1619) echter, had een duidelijke voorkeur voor de (rode) wildvang, een jonge vogel, die in de herfst gevangen, reeds enige maanden zelfstandig gejaagd heeft. ('for in the rammish hawk is my especial delight' en hij wees de nestling af: 'upon whom I can fasten no affection, for the multitude of her follies and faults').

(94) De zin met de uitdrukking 'onder de huijue' is misschien aldus te begrijpen: uit (93) blijkt dat men met het uit de muut halen van de havik of sparrow moet wachten tot het mesken (correct, de duimvleugel, hier evenwel de benaming voor de te slagpen voraan, ofwel 10e slagpen uit het midden van de vleugel gerekend) acht of veertien dagen te voren geworpen is; dan kan de vogel gerust ('coenlijck') ter hand genomen worden.

(94) Als de tijd komt dat de leuwerik bejaagd kan worden en men daarom wat wil haasten en de vogel bovendien gewend is 'goed onder de huij te staan' (dezelfde term gebruiken ook wij nog en betekent dat de vogel zich goed gedragen moet als hij de huij op heeft) dan kan men beginnen als hij zijn langste slagpen ('grootte messe') drie weken of een maand tevoren geworpen heeft.

Maar men moet wel geduld hebben en oppassen voor het beschadigen door aanraken of afvliegen (fladderen, springen, E. to bat), omdat de nystpennen nog niet hard zijn en de vleugel onherstelbaar beschadigd kan worden. Hoewel het niet met zoveel woorden gezegd wordt, bedoeld de auteur wellicht dat om afvliegen, fladderen te vermijden een juist gebruik van de huij en een rustig onder de huij staan één van de middelen is die de havikier ten dienste staan. Immers, de huij (de kap die de vogel het gezicht beneemt) is niet middel bij uitstek om een schuwe en wilde vogel rustig te maken en beschadigingen te voorkomen.

tekening van H. J. Sluiper

(95) En vervolgens moet u weten dat, als een havik of sparrow zijn 'grootte messe', de langste slagpen dus, de 4e (of 7e zoals men sinds kort pleegt te tellen) geworpen heeft, hij drie weken daarna zijn te (of zo men wil: 10e) slagpen ('cleen messe') pleegt te werpen (zie fig. 2).

Duidelijk is, dat met 'mesken' in dit geval niet de duimvleugel doch de voorste vier slagpennen be-

neemt, zoo steect hem toe alsoo veel aes als hij lichtelick verdouwen mach. Ende aesten dicke, maer niet vele trefpens, daeraf stercken zij meer dan ofmen hem twee grootten croppen daechs gaue. Ende aldus steect hem ghereet hoe tot hij weder in sterke liue is worden. Ende dan zalmen hem inden toesteken ende inden afrecken ghereede goedertieren ende altemaede ghesedich maken.

(8) Ende als hij dan goedertieren ende ghesedich (†) is worden, ende hij wel luijden wille datmen daermede onder die luijden gaet ende staet, zoo zuldij hem dan vederen gheuen oer den anderen auondt, oft ouer den derten. Ende als ghij hem vederen gheuet, en gheeft hem niet vele vederen seffens. Ende zult hem dan spinnen aes gheuen.

(9) Ende [als] hij dan zijn ghewel gheworpen heeft, ist dat zaecke dat ghij buijten (†) ghewel doet schoen ende clae ende niet dujster noch sluijlich, zoo is hij reijn binnen; en ist sluijlich, zwert ende vuyt, zoo en is hij niet reijn binnen.

(10) Ende als v haauk oft spoorwaer goedertieren (fol. 120r) ende reijn binnen is worden, zoo zuldijen locken aen eenen draet, ende inden locken zuldij hem vast d'aes ontrecken, ende hoe langher, hoemen vast meer ende meer ontrecken zal. Al zoo zuldijen moghen voeren te voete ende te peerde. Ende datmen met hem aldus omgaet ende rijdt, dat doetmen daer omme: oft hij wat vijnghet, dat hij daermede niet en toghe. Ende men zal hem op deerde laten springhen, daer worden zij ghemackelick aff.

(11) Ende wanneer ghij uwen haauk oft sparwert verlocken mocht, ende hij wel luijden wille dat ghij hem aldus onrijdt ende omgaet, zoo gaetier mede coenlick, maer niet eer, alsoo verre als ghij den tijt langhe gheuocho hebt.

(12) Ende ommer houdt uwen haauk oft sparrow voor quaet swijnghen bouen maeten zeere, alsoo langhe als zij inden stercken liue zijn, oft als zij grootten bouen geten hebben, ende oock mede alsoo langhe als zij zoo wilt zijn, zoo est hem al te quaet dat zij zwijnghen. Ende weet ooc mede ende houde voor quaet swijnghen ende dese drie punten, want zoo en moghen nemmermeer ghezont noch leuendich behouden, dat weer zonder twijffel.

(13) Ende wanneer v haauk oft sparrow dus toeghemact is.

Zo zuldij daer mede vuyt rijden buijten, al zoo laete dat die zonne nau bouens boom staet. Ende zoo zuldij een quaede leuwerck trecken ende rijden daer met staelen (†) toe. Maer ghij en zult niet toewerpen, hij en begheerse alsoo zeere dat hij er van selfs toe vliecht.

(14) Ende eijst dat zaecke dat hij ze ten eersten maede niet en langht, noch (fol. 120v) begheert, zo zalmen vast trecken die zehue oft een ander quaet leuwerck. Ende ghij zult haer naer rijden, alsoo langhe tot hijze begheert ende van selfs toevleecht.

(15) Ende ist dat hij ze neemt binnen den voet, zoo zult ghij hem goetlick ende zinnelick op die handt nemen met allen metten leuwerck ende eesen hem goetlick ende rijden weder in. Ende dit zuldij [doen] drie auonden oft vier ende op den vierden auondt, zoo zalmen daer twee mede vanghen ende rijden weder thujs.

(16) Ende hebij een wansedich haauk oft sparrow, die gheerne treckt, als hij wat ghevanghen heeft.

Zoo zuldij hem die schoenen (†) beneden toe binden. Ende wanneer hij wat vanght, zoo en zuldij int eerste niet mede te zeer haesten metter toegaen. Maer ghij zult alsoo langhe beijden tot hij pluckende worden is aent vleesch, tot dat hij dat smaect. Ende dan zoo zuijerlick soethans voor hem rijden ende besteken met met een roede ende vallen voort voor hem aff, ende nemen hem op die handt metter leuwerck. En-

(†) ghesedich: het Hs. heeft ghesedich.

(†) buijten: verschrijving voor vuyten? Vgl. al. 3.

(†) staelen: in het Hs. verbeterd uit staelen.

(†) Na schoenen staat in het Hs. toe doorstreept.

de is dat zaecke dat hij gheen bestekens te doen en heeft, zoo zuldij mackelick voor hem affslaan, ende nemen die leeuwewerk met allen metten hauck oft sparwaer op die handt, ende gheuen hem daer zijn recht goetlijck.

(17) Ende als v hauck oft sparwaer vliegende is worden ende ghij zijn zeden wel kendt ende hij v dan (?) gheen wansden en toont. Zoo steekt hem allenskens weder toe, want hoe een hauck oft sparwaer meer lijfs heeft, hoe hij machtiger is te vlieghen. Ende wanneer hij te vet weder is worden, zoo zuldijen allenskens (fol. 121v) weder afrecken.

(18) Ende als ghijen inde voeten weer hebt ghezeyt, dat hij weder ghestadich is worden ende wel vlieghen, zoo en zuldij hem niet meer afrecken, maer houden in diert maten alzoohij dan van lijue is ghezeten.

(19) Ende voort als v hauck oft sparwaer wat ghevanghen heeft ende ghijen daer luizen zult.

Zoo zuldij hem den achtersten clau voor aff lusen; ende dan den binnensten clau, die daer recht teghen staet, nae; ende dan die langhe clau daer nae, ende lusen hem alzoohij zuiverlijcken. Ende nemen hem dan bouen den voet bijden beene, ende trecken hem dan den eenen voet voor op, ende den anderen nae aff, ende lusen hem zoo al zuiverlijcken aff vanden leeuwewerk.

(20) Ende als v hauck oft sparwaer eenen goeden vloech ghevloghen heeft, ende hij

(*) die leeuwewerk ghehaerbeit heeft, al en vijnck hij ze niet, nochtans zoo doet hem goetlick ende gheeft hem eenen ghevoet: daer aerbeijden zij op een ander tijt te lieuer om, ende daer (?) worden zij sedich ende goetachtich aff.

(21) Ende voort alzoohij langhe als v hauck oft sparwaer niet vlieghende en is worden.

Zoo zuldij hem gheenderende leuende voghel laten zien, daert ghij hoeden moecht. Want daer door verkeren (?) zij des vlieghens alzoohij degher af, dat zij daer-toe niet vlieghen en willen, alsden daermede buijten rijden wilt.

(22) Ende voort zoo (*) hoet dat ghij dijnien voghel immer niet en handelt, daer ghij anders ouerwesen moecht, immer zonderlijnghe met onzuiver handen ende onreijn. Ende immer zoo hoet te handelen, zonderlijnghe zeer als zij grootte croppen ghesaet hebben. Ende en hoetdij niet, zoo weet dat ghij, zonder twijfel, dijnien voghel ghesont niet behouden (fol. 121v) en mogest.

(23) Ende voorts als ghij buijten rijdt, zoo hoetdij dijnien hauck oft sparwaer dat ghijen niet en laet vlieghen tot stercken leeuwewerken, noch tot gheen voghels die ghij waent dat hij ze niet vanghen (?) en mach, want als een hauck oft sparwaer die van daer vliecht ende niet en vanght, dat maect wansedich hauck oft sparwaer.

(24) Ende voort zoo zijn die voghelen al zoo onderscheiden van wansden (*) of van vuiligheden, oft van alle dinghen, als die luiden zijn. Ende nae dien seden dat mense gheuent, daer naer moet hij hem doen. Ende wat micken dat hij v doet, dat en moechdij nergens mede wreken dat metten aere dat ghij hem allenskens ontrect.

(25) Ende als ghij en hauck oft sparwaer hebt die gheerne swinget. Daer en zuldij niet te vreech mede weijden, maer ontrent versprijt zuldij daermede vultj trecken int vel, ende ghij zullen des morgens vroech veel in die zonne ende in die lucht hebben.

(*) daer: het Hs. heeft van.

(*) hi: het Hs. heeft zij.

(*) daer: het Hs. heeft duer.

(*) verkeren: het Hs. heeft verkerden.

(*) Na zoo staat in het Hs. zoer.

(*) vanghen: het Hs. heeft langhen.

(*) wansden: het Hs. heeft wansedich.

18

(37) Ende en baet (*) dat niet, zoo zuldij den voet onder der vuursterre zijden een luttelken doersnijden, dat hem al zeer bloedende wordt; ende hoet meer bloet in eenigher reden, hoet hem beter is ende bet baet. Ende immer hoet dat ghij hem die zenen niet ontvee en snijdet noch en quets. Ende dan maect hem zijn voeten weder nat in waeren wijn, alst hier voorsijt is. Ende baet dat niet, zoo cort hem zijn clauwen dat zij bloeden.

(fol. 123r) (38) Ende als en hauck oft sparwaer dat crijt heeft.

Zoo zuldij hem gheuen voor een bloedich aes. Ende en baet dat niet, zoo zuldij hem gheuen vier becken oft vijue vol vanden lamen van eender ouder himne. Ende en baet dat niet, zoo neemt twit vanden eije ende doeghet in een schoon schoel ende slaghet dat alzoohij cort wordt als watre met (*) enen stocke, ende maect hem zijn aes daerin nat, ende aesten daer vuijt: dat is hem bouen allen dijnghen goet. Ende aes van een hons welpen dat bijder moeder leght ende zuicht, al en waer ooc maer vijff daghen oudt. Eest dat ghij dat aes warm metten bloede gheeft, zoo eest hem bouen alle aes beste, want het is hem bouen alle aes al te zonderlijnghe goet tegher doerne, ende teghen allen faulten die zij inden lijue hebben moghen, ende teghen terrij. Ende al v voghels terrij aldus hebben, zoo moet ghijze hoeden voor nat aes, voor aezen ende conlijnen aes oock mede.

(39) Als en voghel coude gheleden heeft, alzoohij dat hij den rijnne int hoef heeft, ende hem die nazen ghestopt zijn.

Zoo neemt wijnruije, ende zietse zeer in eenen eerden pot. Ende dan neemt een schoone schoel ende ghiet vanden zope inne ende laet daer inne coelen, maer dat immer melck laus blijue, ofte wai meer. Ende maect hem zijn aes daer in nat ende onstopt den pot daer hij zeer in trecken oft in plucken mach. Ende aesten alzoohij bouen den pot dat hem die azijn int hoef slaet, ende in die naes gaeten, ende laet hem alsoo vast bouen den pot plucken dat hem die nazen loopende worden: dats hem goet bouen alle dijnghen dezer faulten.

(fol. 123v) (40) Voort als en hauck oft sparwaer ghezwellen heeft, of dat hem d'lijf zeer binnen is worden.

Zoo zuldij hem gheuen v'een en luttelken verscher onghезouten boter, alzo versch als zij vuijter kernen compt. Ende dat zuldij hem smeren op zijn aes, alzoohij groot als en haesnote is; daeroff saecht hem d'lijf binnen oft het zij van zwinghen, of waerof dat hem binnen zeer is worden.

(41) Teghen den frons.

Als den hauck oft sparwaer den frons inden mond oft op die tonghe heeft, zoo zuldij nemen een plat dunnen stocken ende schrabben hem die witte kernenken vander tonghe. Ende dan zoo waer hem den mont binnen met waeren wijn, en stroijter dan draeckenbloet in, ende dit doet hem eens ofte twee werfuen sdaechts. Maer ghij zult hem draecken bloet eerst wermen [ende] al zoohij celen schauen, eer ghij hem int zeer worpt. Ende daer zal hem af draghen ende ghenezen, oft dat ghij hem te tijde doet, te wijle dat hem vooren inden mond is.

(42) Maer wordijs alzoohij laet ghewaer, dat hem inden halscomen is oft achter inden mond, zoo isser immer doot daerom. Ende dat draken bloet vindt men in die apotekers oft speerijen.

(43) Als dijn hauck oft sparwaer treurt ofte zieck is.

Zo is hem dicke dat alderbeste aes dat ghij hem gheuen moecht dat hier naer gheschreuen staet: dats aes van een hondts welpen dat bijder (fol. 124r) moeder leght ende zuighet, ende dat alzoohij waer gheast metten bloede. Ende daer nae vuijt warm vrouwen melck geeft, die een zone ghehadt heeft. Ende daer nae warm swalten aes,

(*) baet: het Hs. heeft laet.

(*) Na met staat in het Hs. Iemen doorstreept.

20

(26) Ende ghij zullen houden dat hij onder niet nat en wordt daer ghij moecht. Ende baet dat niet, zoo snij hem die steert aff, ten anderen maech toe. Ende en baet (*) dat niet, zoo moettij hem den steert toe rijghen met eenen draede.

(27) Voorts zoo weet dat zij gheerne zwemen in blijnckender zonne ende lichten wint ende werm weder.

(28) Sinxten hauck of sparwaer, een haeghe, muijt hauck of spoorwaer die moettij houden voor doeren.

En dit is een hoet (*) voor den doeren, ende ghij en zulise niet veel in die zonne hebben, maer (fol. 122r) een hauck voor middaghe ghezoot, dats hem goet. Ende immer houde des (*) naer middich voor die zonne, daer ghij moecht.

(29) Ende ghij moet v pijnen dat ghijze alle dixte vanden tijt goet warm bloedich aes gheeft, daer ghij moecht, om schueren wille. Ende en condijze met deze bloedighe aes niet ghespeenen, zoo moettij dat bloet vuijt waschen in warm water, ende doen hem dat water allegaer vuijt, ende gheuent hem alzoohij.

(30) Ende ghij moet dezen voorschreuen hauck oft sparwaer te meer aerbeijden ende te vroegher op die handt nemen ende speenen (*) zo met aerbeijden, want zij des goet aes qualick ontbeeren moghen. Ende al en ist al daerom niet, nochtans zoo moettij des we hauck oft sparwaer voorschreuen zeer aerbeyden met waecten ende met voeren te peerde ende te draghen, ten zij (*) al te male toe ghemaezt zijn ende ghij daermede buijten moecht rijden.

(31) Ende als die haegaert oft die lente hauck oft sparwaer altemaet toe ghemaezt zijn ende ghij daermede rijt buijten, nochtans waert dat zaecke dat quaet weer waer dat ghij ten eijnde niet vuijt rijden en moecht, nochtans moet hij al dijn dach op de handt hebben ende draghen hem.

(32) Ende en doet ghij niet, zoo en condijz nemmermeer alzoohij ghestellen noch tot vlieghen ghezeten: zij ontsieken ende ontzeten weder, zoo dat zij niet ghestadich en blijen ende leeren wansden. Daeromme ende zoo issen dien man ten laesten quijl.

(33) Maer opden zeluen voorzeijden dach, als ghij daer mede buijten rijdt, zoo en hebijds draghen oft aerbeydens gheen doen, want ghijze dan op den dach niet rijden buijten oft gaen ghenoech aerbeit, indien dat ghij des morgens vroech mede vuijt reijt buijten oft met aerbeyden alle weghe gheerbeit zijn, alzoohij langhe als zij ghezont zijn, oft ghij en condijz hem in die lende niet ghehouden.

(34) Ende ghij zult v hauck (fol. 122v) ende (*) sparwaer alle auonde eens af te twee weruen laten trecken, al en waren hem die nazen niet verstoppt, dats hem al te goet. Want had hij coude gheleden, dat ghij hem daer mede wech. Ende worden daermede wel ghetemp, ende zij aerbeyden daer wel aen, ende worden daer goedertieren aff ende zedich.

(35) Maer haddij eenich voghel die zieck in die lende waer, oft nestelijck voghel, dien waer vel trecken quaet, oft eenighe hooghe voghel om den lemtier wile. Maer dat ghij ze een luttel laet trecken, dats hem goet.

(36) Ein hauck oft sparwaer die den pompijne inden voet heeft, ende hem al zoo zijn ghezwellen.

Dien zalmen een wit wollen coucken naeijen. Ende maecten ze hem alzoohij wij beneden, dat zij hem beneden oft ouer dat let gaen moghen vanden voet, nat met wermen wijne. Ende oock maect hem daermede nat dat wilt of dat clet daer hij op te staen plach, alzoohij dat hij alle weghe metten voeten ende metten beene inden wint staen mach, metten beene alsoo nat.

(*) baet: het Hs. heeft voer.

(*) hoer: in het Hs. staat voer.

(*) houde: des: het Hs. heeft van des.

(*) speenen: het Hs. heeft spaenen.

(*) Na ende staat in het Hs. hauck doorstreept.

19

ende daer nae warm musschen aes, ende daer nae warm dijnien herten, ende daer nae van eender jongher gheloepter dijnien dat (*) herte ende dat linden bloet, ende die longe, ende die borst metten wermen bloede, alzoohij warm alst daer (*) vut compt. Ende hoet warmer ende bloedigher is, hoet hem beter is. Ende van allen voghelen zo is hem dat warm gheplact aes beter dan ghevide, hauck ofte sparwaer [r] die zieck zijn, ofte niet mujten en willen, ofte diemen vet van lijue wilt hebben. Ende als v hauck oft sparwaer zieck is, zoo en zuldij niet vele seffens eesen, ende alzoohij vele, ende niet meer, dan hij lichtelick verdrauwen mach.

(44) Ende als v hauck oft sparwaer luizen heeft.

Zoo zuldij hem sterck van lijue maecten ende verwen hem met opriment, alzoohij vroech als een warm zonne compt. Ende gaen daermede ziten twee daghen ofte drije in die zonne, daer zij inder maten zeer schijn. Ende als ghijen aldus gheverwt hebt, zoo moettij uwen hauck oft sparwaer hoeden dat hij niet nat en werde.

(45) Dit is hoe ghij enen hauck oft sparwaer die luizen alderhaestich verdrijuet moecht.

Ghij zult nemen alsoo vele pepers als in een doosken gaen can oft mach, ende maecten dat peper al cleijn. Dan zoo neemt een schoon becken ende laet dat (samen staen warmen in die zonne. Ende als dat (fol. 124v) lauue is worden, zoo zuldij nemen eenen schoonen lijnen doeck, ende spreiden die ouer al d'becken, ende douwent laecken opt water tot dat dwater daer door slaet. Ende neemt dat welke dat daer deur slaet door den lijnen cleude, ende bestrijt den hauck oft sparwaer daermede onder zijn vederen, onder zijn smeer putken, onder zijn fundament. Ende voert onder den crop om den halsch, ende die ooghen, ende om die naeze gaeten ende ooren, ende voort onder die borst, opt hoef, ende op zijnen rugge, ende beneden aen zijn dghien, daer die vederen scheijden, ende dlijff ende alle die leden die onder een voghel oft daer bouen staen. Ende dit zalmen hem doen onder zijn vederen ende op zijn vel. Ende dan zuldij hem te maele onder dwater steken, ende treckender rasch weder vuijt, ende zetten haer in die zonne ende laeten drooghen. Ende als ghijen dus maect, dus hoeten dat ghijen gheen zeer en doet aen zijn fundament, oft aen zijn smeer pijlen, oft aen zijnen voghel, oft allegader zijn leden.

(46) Ende alhier aen zuldij die hauck oft sparwaer kennen die luizen hebben: als die pluijnen hem om den halsch ende oock om die borst gegeten zijn, ende schudden hem gheirne metten becke, ende zijn gerne ruwe om thooft, ende zijn gerne onlustich van lijue, ende crabben gerne metten voeten aen thooft ende aenden becke alomme.

(47) Ende voort weet dat wat hauck oft sparwaer dat het zij, diemen oude houden wile oft diemen (fol. 125r) wilt vanght. Die zalmen eijeren teten gheuen int eerste vander Meerte al tot alf April toe: dat hem verdrijft die aender eijeren die hij int lijft heeft. Maer wildijen voort dezen voorschreuen tijt op die handt nemen, spindeende hem met aerbeijde ende het spinder aeze gheuende, zoo en behoeft der eijeren niet teten (*) dat jaer al vuijte. Maer ommer en neemt gheen roode voghel op die handt, tzij hauck oft sparwaer, alzoohij langhe als rijckelijck (*) rijmt om toe te maecten, want zij waeren daer zeker doot om.

(48) Ende als ghij uwen hauck ofte sparwaer toeghemaezt hebt, ende ghijz dan niet gheredich maeken en condij, zoo zuldij hem boomwolle gheuen teten met aeze, ghelijck of ghij hem vederen gheuen zoudt, ende dan moettij hem een ghewel doer afwerpen, ende dat keert hem dat lijf aldaer, ende worden daer al door gheredich aff.

(*) Na dat staat in het Hs. zelue doorstreept.

(*) daer: het Hs. heeft daer.

(*) In het Hs. staat dezen doorstreept; in de marge is het vervangen door stem.

(*) rijckelijck: het Hs. heeft reuckelijck. Men vgl. echter al. 67.

19

21

(49) Ende voort zoo is dit een ander conste om eenen hauck oft sparwaer gherecht te maecten.

Zoo maect zijn aen nat in warmen wijne oft in zeijcke, dat maecte bouen maten gheschied. Maer dies en zuldij hem niet te dicke doen, ten waere zij in sterke liue waeren: zoo moettij hem drie ofte vier werfuen [doen] ten hoochsten ende welck hier een van deze drije punten, het zij welck, daer heeft hijs mede gheuoeh. Ende daert ghij ontbeeren moecht, daer en gheues hem niet, want hem al te nae gaet inden liue. Ende jonghe hauck oft sparwaer, daer moettij meer mede buijden dan met miulje hauck oft sparwaer.

(50) Allier zuldij die omghezone voghels bij mercken ende kinnen. Dat zijn de ghene die (*) haer aes worden ende qualicken verdouwen connen, ende die haer ghewel laet werpen (fol. 125v), ende die zeer drinken, ende die hem zondelijnghe zeer dick schudden. Ende haer ghewel (*) is al te mael zwert, ende zondelijnghe menichweruen smelten, ende allenskens droppende, ende die hem al te mael (*) niet en stricken, ende die hem niet en becken. Ende als zij stille staen op die recke oft op die handt, dat haere steert geel op ende neer clopt, ten waere dat zijt van gherechte wilhelden deden[en].

(51) Ende waerom haer gemeijs altemael leetlick is ende dan mede stijnct, ende als zijn ghewel stijnct, ende als zij vele leders bouen die ooghen hebben, ende waer haer becke oft clauwen oft haer voet oft haer beenen ontweicken, ende als haer ghesmeijs tot vele droppen valt, ende dat zeer sprinkelt, ende elck vanden anderen scheijdet, oft dat zij twee werfuen smers en eenen ganghe achter een, dat deze krijck zonder twijffel.

(52) Ende oock mede als een hauck oft sparwaer ziek is. Zoe laet hij gerne die voghel schieten ende zoo can hijze qualicken aen hem ghehouden oft ghedrucken oft aen hem ghehaeuuen, ende zoe en can hij hem niet doerardelicken wel gheschudden, ende zoe ziet hij droeffelike vuyt zijnen ooghen, ende zoo blijft hem zijn steert al breet staende, ten waere dat zij inden ghezonde weder beterde.

(53) Ende als zij des daechs vele slaepen, dats oock onghezondt. Ten waere dat zaecke dat hij des daechs te vooren in stercken winde ghevoert ofte ghesdragen waere oft ghewaect waere, zoo en lagher niet aen dat sij des daechs gherne slaepen.

(54) Ende sijt dat (fol. 126r) hij eenighe van deze punten voorschreuen heeft, zonder twijffel, dats onghezondt.

(55) Ende dit is welck aes dat hier nae staet. Schaepen aes, vercken aes, maer dat wast hem inden croupe ende worden daer gheirne blendt off, dit langhe teten gheuen worden; ende voghel aes, ende honden aes, ende ratten aes, ende gansen herten, ende zwanen herten, ende zwaluwen aes, ende muschen aes, dujuen aes, muzen aes, van paljnck aes.

(56) Ende dit is spinnen aes dat hier nae staet. Jonghe hoonen aes dat spint bouen maten zeer, ende rinderen aes, ende hinnen aes dat spint zeer ende niet zoo zeer, hazen aes dat spint zeer, conijnen aes oock, leuwercken aes desghelijck, op dat ment maect int water.

(57) Ende dit goet vlieghende voghelaes dat hier nae staet. Oude kinnen aes, ende leuwercken aes, bonte crayen aes, ende warm aes van eenen roock, ende warm exteren aes, maer het is hert te verdouwen. Exteren ende runderen aes dat en gheeft hem niet dicke te eten, daert ghij hoeden moecht. Ende als ghij hem gheeft, zoe en gheues hem niet dicke te deest te vele seffens.

(58) Het is goet, seker hauck oft sparwaer aes dat hier nae staet gheschreuen.

(*) die: het Hs. heeft daer.
(*) ghewel: het Hs. heeft gheswel.
(*) mael: het Hs. heeft maere.

22

ende warm weder dat onsteecke ende voeste die eerst acht daeghen al dore.

(67) Ende immer en neemt ghene roode voghel op die handt, om te maecten wille, achter dien dat zoo coedt waere dat rijckelick neudele ende rempte, want zij warm zeker doot, om wat waert zaecke dat ghij daer mede buijden ten huijze gaen wilt inder lucht, zonder twijffel.

(68) Als ghij een hauck oft sparwaer die miulje ontrecken wilt. Zoo zuldij in de leste weke vande Meij maendt spinne aes gheuen op die recke, ende zult allenskens spinnen ende reijn binnen maecten ende magher, want hoe een hauck oft sparwaer beter (fol. 131v) van liue is, hoe oer begint te worpen. Ende en condij dies worpen allier mede niet benemen. Zoo waches alsoo vroech als hij eens stulle ofte een veder gheworpen heeft. Dat ghien dan recht voort zonder merr en op die handt neemt ende aerbeijten, zoo met wacken (*) ende met draghen ende met voeren te peerde: dat gaet (*) voor alle draghen ende voor alle aerbeijt die ghij hem doen moghet. Ende gheeft hem spinnen aes ende maecten alsoo vast toe ende immer maecten reijn binnen bouen ale dijck ende bejtter dan mede.

(69) Ende als dan Sint Jacobsdach begint te naecken, zoo moettij hem een luttel nauwer van liue zetten omt anct wille vanden worpen, ende dan zuldij al die leuwerck tijt dore daer mede beijden, des weet zonder twijffel.

(70) Ende condij hem deze eerste miulje alsoo ontrecken, zoo wordet een tijdich voghel teghen t'ander jaer want hij dan al die leuwerck tijt aldaer vlieghen zal op die nieuwe vederen die hem inder miuljen ghewassen zijn. Ende als ghij hem die eerste miulje aldus ontrocken hebt, zoo zuldij dan op zetten ende laeten miuljen al den herst dore, ende rijnt v dat ghij een (*) met hem en hebt ende en vanckit hem vast leuwercke die hij alsoo werm eten mach ende gheeft hem alsoe vele als hijer eten mach, dats hem al te goet. Zoo mach hij goet gheveder crighen ende alsoo als een tijdich hauck oft sparwaer werden teghen t'ander jaer. Want hij al die leuwerck tijt vuyt op die reize vederen vlieghen zal in dien dat ghij t'ander jaer dan oock tot vutgaende (fol. 132r) Meije op die recke dan oock spinnen als gheeft ende dan op die handt inuuet tottet tijt toe alst in de eerste compste (*) gheschreuen staet.

(71) Als ghij een hauck oft sparwaer zoo vroech vuter miuljen hebben wilt dat ghien Sint Jacobs voorschreuen op die handt nemen moecht.

Zoo zuldij alsoe vroech als al Sille gheden is oft vroeger, spinnen aes gheuen op die recke al toeten eersten daghe toe vanden Meerte. Ende dan zuldijen orden eersten dach van Meerte op die handt nemen ende spenen dan met veel waken ende draghens ende veel te peerde voeren ende met aerbeijden ende met aeze dat spinnen is, ende maecten hem al reijn binnen.

(72) Ende als hij dan reijn binnen worden is, zuldijen dan alsoe magher maecten als hij immer van liue mach lijen, ende beijden daer mede, ende aerbeijden hem zeer int beijden. Ende hoe ghij hem meer aerbeijt ende magher maect, alsoe verre van liue noet lijen mach, zoe hij eer ende badt worden zulen. Ende als ghij aldus hem daermede gheden hebt ende gheerbeijt, zoo zuldijen weder op zetten ontrent alf April. Ende gheuen groot, warm, bloedich aes t'eten, ende des alsoe vele als hij immer eten mach, ende maecten hem alsoe vet als ghien immer maken meucht oft recht ende op die handt, ontrent acht oft thien daghen lanck. Want ghij hem vele beter te plegen hebt met goeden warmen aeze ende dat bloedich is, ende oock met drijckel te gheuen oft reck, thien ofte twelf daghen, dan inder miuljen.

(fol. 132v) (73) Ende int aldererste als ghij v beijden daer mede laeten wilt ende opzetten wilt.

(*) wacken: het Hs. heeft wacker.
(*) aez: het Hs. heeft goer.
(*) Corrupte plaats: na een ontbrekt terminste een woord.
(*) compste: lees conste (vgl. al. 82, 85, enz.).

24

Dats aes van een hondts welpen dat bij de moeder licht en zuijght. Ende dat zalmen hem aezen al warm ende bloedich den hauck oft sparwaer ende daer naer musen vuyt warmer vrouwen melck, die een zoon ghehadt heeft, ende daer naer (fol. 126v) zwaluwen aes, ende daer naer jonghe dujuen aes, ende natte herten aes, ende warm musschen aes die jonck zijn, ende daer naer vander warmer ghecl[lo]pter dujuen, dan lenden bloet, ende dat herte, ende die longher, ende de ghecloet borst, ende dat bloet alsoo warm als daer vuyt gaet. Ende van alle voghelen zoo is hem dat gheclot aes beter dant gheveit; ende gheveit die hauck oft sparwaer die zick zijn oft diemen te houden wille van liue.

(59) Ende als v hauck oft sparwaer zick oft magher is van liue. Zoo en zuldijen niet veel zeffens aezen, maer ghij zult inden aezen met een luttelken smaels. Ende ghij en zulten niet meer gheuen dan hij wel lichtelick verdouwen mach, want daer fourcken ende onfranker veel meer af dan ghij hem grootte croupen gheeft.

(60) Dit aes dat niet gheten (*) dooch dat hier naer gheschreuen staet. Aes van eenen verre, van eenen ram, van eenen haene die ouer zijn jaeren connen is, aes van eenen wachtelen (*), aes van eenen ouder sparwaer, aes van eenen cop-poren, aes van eenen ouder dujuen, aes van eenen (*) swerte craye, aes van eenen rauw: geen van alle deze aezen en dooch niet gheaeit.

(61) Jonghe hauck oft jonghe coppieren, jonghe kuups, jonghe sparwaer, jonghe zwarte crayen: indien dat dees voghelen, die ic hier alder leste gheenoemt hebben, jonck zijn ende warm gheaeit, ende ghij anders gheen aes ghecrighen en condit, zoo moechdij wel aezen. Ende van eenen cauder dujuen dats (fol. 127r) herde quaet; maer als men waerne maect in warm water, zoo etijt weder van hertor goet aes te dezen.

(62) Ende wat aes dat gheen vederen en heeft, ende slach aes is, dat en zuldij hem alsoo niet gheuen t'eten alst gheslaghen wort, maer zult alsoo langhe beijden, eer ghij hem eest, tot dat cout is gheworden van hem zehlen. Ende als [j] dan een enen stont cout gheueet heeft, zoo neemt dan warm water, ende nemet zijn aes, ende warmt daer in, ende doot dat water vuyt, ende gheueet hem alsoo teten. Maer ratten aes, ende miuljen aes, ende van een hondts welpen: als ghij hem van deze drie te aezen gheuen wilt, zoo gheeffte hem warm ende bloedich, zoo zijn zij hem best gheaeit.

(63) Ende voort zuldij weten: hauck oft sparwaer die ghij op v handt (*) (fol. 131r) ghenomen hebt om ree te maken, oft dat ghij daermede pleght te beijden, hoe dat ghij dien meer in die lucht hebt, alsoe hem beter is, alsoe verre als hij zoo goeder-tieren is worden dat hijt tijden woude dat ghij daer buijden moghet ende die liujden gaen moecht oft buijden in die zonne.

(64) Maer hagher hauck oft sparwaer die moeten zeer hoeden dat zij des mid-daechs in die zonne niet en connen. Maer voor middaghe in die zonne een luttel rijts ghehouden worden op die handt, dats hem goet, ende die locht buijden (*) der zonnen oock, om wat tijde dat binnen den daeghe ware, die en mach hem niet schaeden ende is hem goet.

(65) Ende voort zoo weet dat die hauck ofte sparwaer veel meer aes verdouwet die int licht staet, dan die aen doncker camer staet.

(66) Ende voort zuldij weten dat die hauck oft sparwaer die ghij inden warmen weder in de lucht hebt, int eerste met alle luttel aes gheuoeh heeft, want die locht

(*) gheen: wellich corrupt voor theten.
(*) wachtelen: het Hs. heeft wachtelen.
(*) rene: het Hs. heeft renen.
(*) hierna staet in het volghet nu folio 134 F xxxij. Dit is een verwijzing naar de oude foltering; het overeenstemmende blad volgens de postuolofoltering is 131.
(*) buijden: het Hs. heeft buijter.

23

Zoo zuldij nemen een warm voghelen ende plucken dat aldaer schoon ende worpen (*) hem dat gheueide vuyt. Ende nemen dan driakel op uwen vjngher, alsoo groot als een wiecke, ende smeert daer tvoghelken mede in zijn lijf, ende gheuen hem alsoo teten warm. Ende en hebij gheen voghelken, geeft hem een miulje alsoo metter driakel: daer wort hij zeer af ende rasch, ende daer cricht hij groot gheueide af, ende oock wort hij daer ghesont af, ende hij miulje daer vele te beter af.

(74) Ende deze driakel zuldij hem gheuen int aldererste als ghien vander handt zetten wilt, ter wijlen dat hij alsoo mat ende gherechtich is, want hij anders niet nemen en zoude willen. Ende ghij zult hem deze driakel schoon verwen als vooren gheschreuen staet. Ende als ghij hem alder eerst hebt ghegheuen, zoo gheueet hem onder den derden auondt noch eens, ouer ouer den derden dach ende ouer den vierden noch eens.

(75) Ende als ghen inder miuljen zeten wilt. Zoo zuldij hem inder miuljen gheuen teten als van eenen hondswelpen dat leght en suijghet zijnder moeder, alsoo warm ende bloedich gheest, ende warm miuljen aes, ende warm ratten aes, ende zwaluwen aes, ende schaepen aes, warm dujuen aes, ende warm leuwercken aes, ende van eenen palinghen ale aes.

(76) Ende alle deze voorschreuen aes die zijn hem alderbest gheueuen, daer ghijze hem crighen condit. Ende (fol. 133r) alle dat voghelkens aes is, dat zuldij hem warm ende bloedich gheuen, daert ghij warm ghecrighen condit. Ende hoe ghij zijn aes dicker vernieuwet ende menigherande aes gheuet, ende dat warm ende bloedich is, hoe hij badt worden ende miuljen zal ende rasschelick, ende oock te beter gheveder (*) af crighen zal. Ende dat wordt hem dan clare ende breet ende dicke ende goet te mael, alsoe verre als hij gheen omghezone int liue en hebbe hij en mach nimmermeer wel miuljen.

(77) Ende zult hem des morgghens vroech twee musschen inde miulje worpen ende zult hem die schoon plucken, ende des achter middaechs elcker twee; ende op laet verspertij eester twee, ende zuldij hem ongheluck inworpen. Ende voordien zuldij hem gheender ander aes inder miuljen laeten, dan eenen dach ten lancten, dats hem goet.

(78) Ende dits ooc een ander conste, hoe dat ghij een hauck oft sparwaer alder haestelick zult doen worpen ende miuljen, dat ghyen te Sent Jacobsdaghe moecht op die handt nemen.

Ende zoe zuldij hem te alf Sille op recht spanen, ende op den eersten dach van Meerte op die handt nemen, ende magher maken ende mede vijlen, ende om dien tijt vanden jaere weder op zetten, als inder iester miulje gheschreuen staet. Ende zult dan alsoe mede doen als v die reize zal wijzen.

(79) Ende dan zuldij nemen clieren van schapen die hem besyden om den halsch ende omme thoofft lighen ghevelt tusschen vel ende vleesch aen een, ende dit is recht gheschepen als een stuck van een (*) te ziene plegen.

(80) Ende dan nemet ende miinghelit onder schuppen aes, ende gheuet dat alsoe ten acht oft (fol. 133v) neghen werfuen. Ende v gheuet hem eens ende ouer den vierden dach noch eens, ende aldus zo zuldij die daghen laeten verrecken als ghij hem gheeft, ende daer worpenze zondelijnghe [leer] af, ende dit is bezocht.

(81) Ende dit is die derde conste, hoe ghij eenen hauck oft sparwaer vroech zult doen worpen. Endo zoo zuldij hem nemen op de handt, ende om die tijt vanden jaere weder op zetten als inder eerste conste vande miuljen ghezet is. Zoo zuldij nemen den cnoop van-

(*) worpen: het Hs. heeft worpen.
(*) gheveder: het Hs. heeft gheveder.
(*) In het Hs. is plaats opengelaten voor een woord.

25

den schape, die nnoop die hem binnen inden halze ende inder strotten staet, ende menghen hem die onder schapen aes aldus cleyen.

Ende gheuet hem alsoo t'eten er ghyen inder muitten zedt ter wijlen dat hij gherich is, aldus zouden zij nodder nemen, ende gheuet hem leten eens oft twee maal. Maer ghij zult die daghen also laten vertrecken als ghij hem dat gheuen zult als daer inder eerster conste beschreuen staet.

(82) Ende dit is de vierde conste, hoe ghij een haucik oft sparwaer vroech ende rasscheick zult doen muitten. Ghij zult hem nemen op die handt om den tijden vanden jaere, ende zulten zoe draghen ende magher maken, ende om die tijt daer nae weder op zetten, als inder eerster conste beschreuen staet.

(83) Ende dan zuldij nemen die rijpe (*) vierbesien, ende nemen die steenkens daer vuijt, ende makense schoon ende drooghe. Ende dan als ghijer te doene hebt ende bezighen zult, zoo zuldijze maeken al cleyen in een peper molen. Ende dit puluer zuldij op zij waden jaere weder opzetten als in de (**) eerste conste vander muitten ghescreuen staet.

(84) Ende als ghij aldus gheeft, zoo zuldij die daeghen daermede laten vertrecken als inden eersten ghescreuen staet, daer zuldij vinden.

(85) Ende dit is de vijfste conste, hoe ghij een haucik oft sparwaer haestelic wilt doen muitten ende worpen.

Ghij zult nemen op die handt op die tijt vanden jaere ende magher maecken, ende om die tijt vanden jaere weder opzetten als in de (**) eerste conste vander muitten ghescreuen staet.

(86) Ende ghij zult nemen bogart slecken, ende sienze in schoon water ende in eenen eerden pot, ende nemen dan een schoon cleet ende rijdent daer door. Ende als ghij dan esen wilt, zoo zuldij hem daer vuijt esen licht om thien werfren.

(87) Maer als ghij hem aldus gheeft, zuldij dees daeghen laten verschieten also inde eerste conste vander muitten staet beschreuen.

(88) Ende als ghij een haucik oft sparwaer wilt doen muitten, het zij met wat consten dat ghij daer toe doen wilt. Zuldijen acht werfren inden reghen binden des morgheens vroech oft des voornid-daechs, ende laten hem daer nat worden: zoo wickjen hem die pijpen inden vleesche, ende dan schiet hijze veel te rasscher vuijt.

(89) Ende aldus zuldijen inden reghen binden in de leste acht daghen voor dien ghij altemale inder muitten zult worpen, ende zoo zulzene veel te rasscher ende te beeft muitten.

(90) Ende als ghijen [inder] muitten wilt hebben. Zo zuldij uwen haucik oft sparwaer die eerste acht daghen ofte die veerthien daghen opden recke daer wel pleghen met goeden wermes voghelen bloedighen aes. Want alsoe hebbedij alder eerst vier nachten lanck (fol. 134v) vele te beter vet te maecken, ende veel te beter toe te stecken op die recke ende oick met drijakelen oft melck, eer van allen dezen voorschreuen consten, die hem ghij gheuen wilt, van noode waere, dan ghij hem inder muitten gheuen cond.

(91) Ende als ghij hem dan zoe vijf nachten op reck toeghesteken hebt, ende in stercken lijze ghemact alsoe bat inder muitten ghescreuen staet, zoo zuldijen dan inder muitten zetten, ende hem gheuen warm, welch bloedich aes, alsoe alst hij immer sezen mach.

(92) Ende hoe ghij hem meer ghehouden aes gheuet, indien dat al welch aes wac-ke, hoe hij rasscher ende bat worpen ende muitten zal. Ende ooc veel beter ghevedert af crighen zal, zonder twijfel, ende dat wert hem daer, breet ende dicke.

(*) rijpe: het Hs. heeft *brijpe*.

(**) de: het Hs. heeft *den*.

26

Aanwachtimpressie

door H. Dijkstra

Het is prachtig zonnig weer, een staalblauwe hemel overkoepelt het wijde polderlandschap. Als ik langs de tocht achter ons huis loop en de lichte bries voel, weet ik: het is ideaal aanwachtweer.

Maar het duurt niet zo'n vijf of vier voor me van elk en hond het veld in gaan, want tegen de avond laten de patrijzen zich meestal val en in dit stadium van het seizoen is dat nodig. Omdat de valk dan de meeste kans heeft een klucht door ons recht onder zich gepresenteerd te krijgen.

Over de velden dreunen de machines: het aardappelrooien is in volle gang, de cultivaator gaat helaas al door de fraaie stoppels en er wordt ook al een begin gemaakt met bietenrooien. Dit laatste is ons eigenlijk heel welkom. De onmetelijke vlaktes met bieten vormen immers zo vaak een grote teleurstelling voor de valk doordat de vluchtende hoenders deze weten te bereiken en daarin dan zelfs voor de beste honden niet op tijd gevonden kunnen worden.

Een ideale situatie ontstaat wanneer er op sommige plaatsen nog stroken bieten zijn blijven staan van zo'n 20 tot 50 meter breed. Vallen de patrijzen daar in dan zijn ze aardig te localiseren en kunnen vervolgens de valk een goede kans geven.

Al mijmerend loop ik verder. Het gaat zo hard met die machines; binnen enkele dagen zijn de bieten helemaal weg en dan zijn de hoenders al zoveel riller. . . Zouden we vandaag wel een klucht vinden? Bijna iedere avond is dat nog gelukt, maar eens zal het moment komen dat we, zonder de valk ook maar één vlucht gegeven te hebben, huiswaarts moeten keren.

Wat is dat? De wind steekt op. Dat maakt de moeilijkheden nog groter. 'Duda', de valk is weliswaar krachtig genoeg om bij ons te blijven, maar vindt het toch aantrekkelijk om zich af en toe met een zwieper omhoog te laten gaan, zoals de meeuwen dat zo goed kunnen, om dan weer tegen de straffe wind hoog op te stellen. Tien tegen één dat een klucht patrijzen juist opvliegt wanneer de valk op haar laagste punt is en flink ver weg. Succes is dan vrijwel uitgesloten.

Maar tegen de avond gaat de wind vaak even liggen. . . Ik ga naar huis en doe niet allerlei klusjes die nog wachten, want ik wil op tijd klaar zijn voor ons vertrek. We krijgen vandaag een gast mee. Zou hij op tijd zijn? Voor de zoveelste keer loop ik het gazon op en bekijk de valk. Ze ziet er prima uit, begroet mij met kleine geluidjes, springt uit haar huisje op het blok en lijkt heel fit. Ik breng haar een volle baadbad en trek mij iets terug. Ze maakt helemaal geen aansialten tot baden en alweer ben ik bezorgd. Maar als ik na enige tijd weer kom kijken, is ze kletsnat en druk bezig met haar droogactiviteiten.

Ik loop weer naar de tocht. Er komt wat meer bewolking, maar de wind blijft gelukkig van redelijke sterkte.

Na een uurje is 'Duda' droog en arriveert onze gast. 'Freija', de Springer Spaniel, begroet hem uitbundig en beiden lijken vol verwachting van hetgeen komen gaat. We zullen in een revier gaan vliegen waar ik alleen vergunning heb op patrijzen en niet op fazanten. Om niet in de fout te gaan, zoeken we daar de patrijzen altijd eerst met de kijkers op en komt daarmee het werk van een Staande hond te vervallen. Het speelt kan men de hoenders dan flushen met een Spaniel, vandaar dat nu alleen 'Freija' mee gaat.

Frits gaat de loer en de tas klaarmaken, ik breng fluiten, kijkers, ontvanger, anten-

27

(93) Als ghij een haucik oft sparwaer vuijter muitten zult nemen. Zo gheeft hem thien daghen te voeren spinnen aes, ende dat al nat, inden (**) eten, eer ghijen vuijten muitten neemt ende op die handt draghet. Ende ghij en zultes vuijter muitten niet nemen ghij en hebt den alderst is zijn cleyen messe sacht daeghen oft veerthien daghen te voeren gheworpen zoe neemten soenlijck vuijt.

(94) Ende waert dat zaecke dat alsoe nae den leuwerck tijt waere, ende ghij daer mede zeere haesten wilt, ende indien dat hij goedertieren (**) onder die huijze plach te wezen, zoe moeijten vuijt nemen alsoe vroech als hij zijn grootte messe drie weker oft een maendi lanck gheworpen heeft. Maer zoe moeijten alsoe nau wachten ende hoeden zijn ghevedert voor handlen ende swinghen.

(95) Ende voorts (fol. 135v) zuldij weten als een haucik oft sparwaer zijn grootte messe gheworpen heeft, dat hij dan drie weken daernaer zijn cleyen messe te worpen plach.

(96) Soe een haucik oft sparwaer meer muitten heeft, hoe zij harder van naturen zijn ende bet lijden moghen. Ende een haucik oft sparwaer vander muitten, die en mach niet alsoe veel leets lijden als een root haucik oft sparwaer van twee muitten. Maer die van drie muitten waeren, dies onstaden ende mach caude ende leet lijden, indien dat zij onder den man aldus ghemuijt hebben. Ende zoe zij dan onder zijn ende meer muitten hebben, zo zij dan coude ende alle stoot te bat moghen lijden.

(97) Maer hoe een haucik oft sparwaer ouder is ende meer muitten heeft, hoe hij wecker is van naturen, ende hoe ghijen nauwer behoelt te wachten voor quaet aes ende voor alle dijghen die hem dreuen moghen.

(98) Ende voort zuldij weten hoe een wiltanck haucik oft sparwaer meer muitten heeft, hoe hij meer verlaet int worpen ende laeter toecompt. Ende voorts zuldij [weten] dat alle nestelijnghe voghels alle jaere vermeghet muitten [ende] worden. Ende dat is te verstanen dat zij alle jaere vast vroeger inder muitten comen, ende oock comt hij alle jaere op jaere ooc weder vroeger vuijter muitten.

(99) Ende voorts zegghen die meesters hauciken zoo dat een haucik oft sparwaer vroeger vuijter muitten op comen als zij onder die moeder zijn (**), dan die vich strijpt zijn, ende die alle weghe vroeger worpen. Ende voort zoemten haucik oft sparwaer die voor midder winter ghevanghen worden, ende hoe zij ooc langher voor Ste Martinsmisse ghevanghen worden, hoe zij eer worpen.

(100) Ende voorts (fol. 135v) zuldij weten haucik oft sparwaer die een maendi voor midderwinter ghevanghen worden, dat die de muitten ontreden. Ende hoe zij laeter ende naeder April ghevanghen worden, hoe ghij hem die muijte beter ontrocken hebt, eijst dat zaecke dat ghij zelve wilt.

(101) Als een haucik oft sparwaer zijn vederen stijnt ende ghij hem te bat benemen wilt. Zoe neemt grosene ende stooten in een schoon schotel, ende esset uwen haucik oft sparwaer vanden zope vijt werfren oft zes werfren. Zoe en zal die nestelijng haucik oft sparwaer niet meer slingen.

(102) Maer die vederen die daer te voeren in dat vleesch hijghen, — ende slaeten dan gaede — die moet hij voort vuijt slingen, ende daer mede heeft hij zijn slingde ghehandt.

(*) *indien*: het Hs. heeft *inder*.

(**) *na goedertieren* staat in het Hs. ff.

(***) *Na zijn* staat in het Hs. ende.

27

ne, koptelefoon en camera naar de oude Simca. Dan volgt 'Freija' met haar lijn en tenslotte gaat Frits 'Duda' halen, haar huiven en wegen: 710 gram lijkt een goed gewicht voor vandaag. Behoedzaam wordt het kleine zenderje op 'Duda's' staart bevestigd, de werking van het zenderje gecontroleerd en dan installeren we ons in de 'jachtwagen'. Gaat achterin, Frits naast mij met hond aan de voeten, de valk op de hand. Onder het rijden verwisselt hij de schoenen voor de sluitze werpschoentjes, geeft mij langverter en draal en na enkele kilometers rijden we in het revier.

De veiligheids gordels gaan af, de kijkers worden scherpgekiel en dan begint het stapvoets rijden en eindelijk turen over de velden. Wat is die stoppel weer hoog, zelfs een haas komt er naast niet bovenuit. Dan ziet Frits een kopje, maar na langdurig aanspreken, blijkt dat een fazant te zijn en die zoeken we niet. In een volgend stuk zien we grote aantallen kievit en dat bemoeijkt het zoeken heel erg. Er kan altijd een kopje van een patrijs tussen zitten. . .

Na zelfs spreuen op grote afstand tussen het gras ontwaard te hebben en enkele houdtuiven, zien we eindelijk 2 patrijzen. Helaas aan de rand van een enorm bietenveld, dus geen kans.

Verder zoeken we, de tijd verstrijkt. We moeten naar een ander jachtveld, 3 km verder. Ook daar begint een lang gezocht met de kijkers. Een bruin plekje midden in een stoppel doet de harten sneller kloppen. Ja, het is, geloven we, een patrijs en bovendien op een ideale plaats. Geen telefoonpaal of zware dekking in de buurt. Voor alle zekerheid nog iets dichterbij rijden over de stoppels en dan zien we dat het een bruin plantje is!

Zouden we deze avond dan eens helemaal niets vinden?

We rijden dwars over een stoppelteld wat de auto en ons duchtig door elkaar doet schudden. Misschien jagen we zo een klucht op naar een smalle strook bieten. Plots, vlak voor de wagen, spat er een volk patrijzen weg, wel 10 stuks richting bieten! In de kijker, maar ze gaan over de bieten heen en landen in een getegde stoppel. Te ver van ons om er lopend heen te gaan; bij onze komst ter plaatse zouden ze zeker verlopen zijn. Dus met de auto omrijden en bij een volgende boerderij het weggele paken dat ons tot vlakbij de klucht kan brengen. Maar hoe zullen we, normaal daar, precies weten waar ze zitten, want ze zullen zich nu zo drukken tussen de ruwe stoppelkluiten dat ze onzichtbaar zijn.

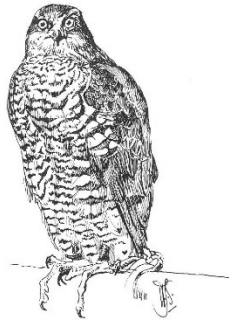
Ik had een idee: voor ik naar de grote weg terugreed, keek ik op de honderd meter-teller van de auto, onthield de afstand tot de grote weg: exact 250 meter, en stopte na precies dezelfde afstand over het andere, evenwijdig lopende, weggele te hebben afgelegd. We probeerden nu gedrieten zeer intensief met de kijkers iets van de hoenders te ontwaren, maar vergeefs, al moesten ze volgens onze berekening zo'n 35 meter van de auto liggen!

Dan maar op de goede galk gevolgen: portier open, valk afgehuifd en gewacht tot ze steeg. Ja hoor, ze ging keurig bovenwinds strijden, 20, 30, 40 meter en toen stapten we voorzichtig uit. Er ontstond toen het probleem dat ze alsmaar bovenwinds bleef hangen, al steeg ze nog steeds. Ze was iets te ver voor een flush en wij konden eigenlijk geen stap verzetten anders zouden de patrijzen te vroeg kunnen vertrekken. Voorzichtig liep ik op het weggele met het boude hondje iets heen en weer en gelukkig, dat inspireerde 'Duda' en ze kwam recht boven ons hangen, zo'n 50 meter hoog.

Nog één blik naar boven, kan het? Ja nu! We spurten vooruit en reeds na enkele passen spatten de patrijzen in diverse richtingen uiteen. Een suizend geluid van valkenpennen en met een dof dreun klapte de valk op één der hoenders, bindt hem en gaat er vlak voor ons mee aan de grond. Ongelofelijk, een loodrechte stoot en dan met zo'n botsing de patrijs nog vasthouden ook!

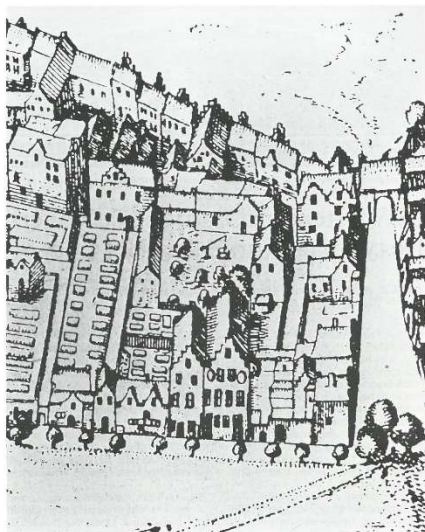
29

We komen naderbij. Trots staat 'Duda' op haar reeds levenloze prooi. Ze heeft de vleugels strak aangelegd als een wildvang, laat even een overwinningskreet horen en gaat dan heel beheerst aan kop en hals plukken. Snel de camera gehaald om dit weer eens vast te leggen. 'Freija' ligt tevreden als trouwe bondgenoot naast valk en prooi. Hoe gelukkig voelen we ons, het is weer gelukt en de valk heeft ook vanavond haar wel verdiende beloning. Maar op de terugweg denk ik er alweer aan dat het morgen ook moet lukken . . .

Pentekening van H.J. Stijper

30

's Gravenhage — de valkeniershuizen en het valkhuys rondom een grote binnenplaats met bomen beplant en een put in het midden. Rechts de gevangenpoort. (detail) = 1586

32

Tympanum oostelijk buitenpaviljoen Paleis Het Loo, voorstellende het valkeniersbedrijf — Foto: Arnold Meine Jansen

De Vorsten van Oranje en de Valkerij De tympan van Paleis Het Loo

door L.R.M. van Everdingen-Meyer

De valk stijgt ten hemel met de snelheid van een gebed
En daalt met de snelheid van het noodlot.

Arabisch gezegde

Hoewel Prins Willem I, beter bekend als Willem de Zwijger en Vader des Vaderlands (1533-1581), steeds in ernstige politieke en sociale vraagstukken was gewikkeld, wist hij toch tijd te vinden voor het vermaarde vederspel. Hiervoor stonden hem reeds in zijn jeugd 8 valkeniers ten dienste. Geregeld verbleef hij op het Kasteel te Breda, waar hij zich ten volle aan jacht en vluchtbedrijf kon wijden. In 1559, 26 jaar oud, besloot de Prins in zijn jachtgebied rond Breda een bijzondere wijze van jagen in te voeren, vooral voor de jacht op patrijzen en kwartels, zoals deze in Frankrijk, voornamelijk in de Dauphiné en de Provence, werd toegepast.

Hij verzocht zijn jagermeester Bertrand d'Ollier om vanuit de stad Oranje over te komen, teneinde enige jachthonden, 'chiens couchants', naar Breda te brengen. Deze honden waren afgericht zowel op haar- als op verwild. In latere jaren waren de omstandigheden er niet naar om tijd vrij te kunnen maken voor het weidwerk en het vluchtbedrijf.

De bloeitijd van de valkerij hier te lande viel in het begin van de zeventiende eeuw. De Prinsen van Oranje droegen gelijktijdig de titel van Opperjagermeester, Opperhoutvester en Grootvalkenier van Holland en Westvriesland. Onder hen stonden de Luitenant-Jagermeesters, die plaatselijk het gezag van de Prinsen vertegenwoordigden. Het was de tijd van de hoge vlucht op reiger en wouw. Het was ook de tijd, waarin men zich kosten noch moeite spaarde om expedities van valkeniers naar het noorden te zenden om aldaar geervalken, bij voorkeur witte geervalken, te bemachtigen.

Prins Maurits (1567-1625), zoon van Willem de Zwijger, was eveneens een groot liefhebber van jacht en vluchtbedrijf. Hij liet in 1612 een verordening uitvaardigen om de stand van de patrijzen, waarop met saker- en lannervalk werd gevlogen, te beschermen. Het verbod gold het gebruik van leghonden¹⁾ en tirassen²⁾ 'welcke form van jagen in den Lande van Hollandt noyt en is getollereerd geweest'. De vangst

31

van jachtvogels was toentertijd niet verboden maar men had wel de verplichting hen eerst te presenteren aan het 'Valckenhuis in onse Hove van den Hage teneinde de Falkenaer' of de Stadhouder het eerste recht van koop te geven. Er werden hoge prijzen betaald, die de vangst ongewild gestimuleerd hebben. Naar Noorwegen en IJsland werden geregeld expedities uitgerust voor de geervalkenvangst. De Prins schiep groot genoegen in de vlucht met geertarsel en slechtvalk op de weinig lichtschuwe en hoogstijgende velduil. Geregeld ging hij met zijn valkenier, die de toepasselijke naam 'de Cie' droeg, ter valkerij. De dichter 'Westerbaan' beschreef, hoe hij verschillende malen ooggetuige is geweest van de reiger, die de aanvallende valk de baas bleef, hoe een ekster door de kleine tarsel werd geslagen en hoe de kraaien uit het bos werden gelokt door de 'schuyvick'³⁾ van de valkenier.

De broer van Prins Maurits, Frederik Hendrik (1584-1647), volgde hem na zijn dood op. Hij werd zo zeer in beslag genomen door zijn stadhouderlijke functies en zijn succesrijk veldheerschap, dat er weinig tijd voor het beoefenen van het vluchtbedrijf, dat hem na aan het hart lag, overbleef. Hij was zeer gesteld op het zgn. Reigerbos, gelegen nabij het oude grafelijke slot, het latere Binnenhof te 's Gravenhage. Oorspronkelijk heette dit ongecultiveerde gebied de 'Wildernisse'. Het fraaiste deel hiervan werd toentertijd de 'Hage Houre' genoemd, het tegenwoordige Haagse Bos. In de hoge bomen nestelden vele reigers, waarop de Prins en zijn gevolg hun valken lieten stijgen. De valkenier Jan van der Brugge was belast met de zorg over de valken en Pieter Noorman met die over de haviken.

Evenals zijn vader Maurits was ook Prins Willem II (1626-1650) gefascineerd door het vluchtbedrijf. Urenlang kon hij over weilanden en langs sloten van het Hollandse landschap rijden om de bewegingen van zijn valken gade te slaan tijdens het achtervolgen en bemachtigen van hun prooi. De Staten van Holland boden in 1641 de Prins en de Prinses ter gelegenheid van hun huwelijk een vierstal witte geervalken aan. Het was een zeer waardevol geschenk want zij hadden fl. 1800,— gekost en nog eens fl. 400,— om te 'bequaem te maken voor de jacht'. Van een van deze valken zou een fraai schilderij bestaan, dat in 1892 werd aangekocht door het Prinsenhof in Delft. In recente tijd is er evenwel twijfel ontstaan of hier inderdaad sprake is van een van de aan het bruidspaar geschonken vogels. Het is niet uitgesloten, dat het een van de valken voorstelt van 's Prinses vader Frederik Hendrik, van wie bekend is dat hij geschilderde portretten van jachtvogels bezat. Het is overigens een bijzonder fraaie weergave van een witte geer, staande op een rotsblok met op de achtergrond een berglandschap. Op de voorgrond ligt een bijzonder fraai bewerkte huid, waarop het wapen van de Prins is afgebeeld.

Willem III, de Koning-Stadhouder (1650-1702) heeft na aankoop van Het Loo een aantal verbouwingen daarvan, op de omgevende terreinen de valkerij op grote schaal bedreven. De omstandigheden waren gunstig. Temidden van uitgestrekte heidevelden lag het visrijke Uddelermeer. De grote rivieren in het zuiden, de IJssel in het oosten, beide met hun uiterwaarden, vormden prachtige fouragegebieden voor reigers. Deze hadden zich gevestigd in de oude Soerense bossen. In 1668 kocht de Prins van de Staten van Holland het valkenhuis te Den Haag, de thans nog bestaande Gevangen Poort, voor het bedrag van fl. 8925,—. Toen hij later tot Stadhouder werd benoemd en de wens te kennen gaf om het gebouw, als vanouds, tot valkenverblijf in te richten, kreeg hij kwijtschelding van de koopsom, gezien het belang dat de Staten hieraan toekenden. Wel werd er de voorwaarde aan verbonden dat het gebouw bij overlijden of wijziging van gebruik wederom teruggegeven zou worden. Ook in de omgeving van Den Haag, o.a. het tegenwoordige Westland, was de gelegenheid voor de hoge vlucht dus kennelijk gunstig. Na 1672 werden van het valkenhuis stallen gemaakt.

Wanneer later, na het stadhouderloze tijdperk, Prins Willem IV aan het bewind

33

Muurschilderingen in de koof van het trappenhuis van Paleis Het Loo, naar ontwerp van Daniel Marot, ± 1692. Op de oostwand is op het vierde paneel de valkerij voorgesteld.

komt (1711-1751) wordt in het oude valkenhuis weer nieuwe ruimte voor de valkerij geschapen en wordt het vluchtbedrijf weer ter hand genomen. Ook de parforcejacht werd door Prins Willem IV weer geactiveerd. Prins Willem V was in het bijzonder in de valkerij en de kleinwildjacht geïnteresseerd. Zijn zuster Caroline evenwel adviseerde hem in een brief om vooral niet te weinig zout op de staart van de fazanten te leggen. Uit die tijd doet een aardige gravure van B. van Mourik ons nog herinneren aan Prins Willem V op de valkenjacht (Het Loo, July 1764). Van 1798 tot 1813 volgde het Napoleontische interregnum, in welke periode de verdreven Oranjes hoofdzakelijk in Engeland verbleven. De valkeniers uit Valkenswaard kregen het toen moeilijk en werden genoodzaakt hun broodwinning in het buitenland te zoeken. Daarna werkte in Engeland bij Lord Orford evenals zijn helpers Jan Lambert Dankers en Jan Peels. De heren Bewindhebbers van de Bataafse Republiek hielden uitverkoop van allerhande zaken op Het Loo en mogelijk was dit een belangrijke reden, waarom thans nog maar weinig op het Paleis aan de valkerij doet denken. Lodewijk Napoleon, in 1806 gekroond tot Koning van Holland, heeft de gehele equipage, op Franse leest geschied en hersteld. Hij had een vorstelijke minachting voor geldzaken. Alles wat met cultuur en kunst te maken had boeide hem daarentegen bijzonder. Ook de wetenschap genoot zijn grote belangstelling. Voor de ruitersport en de valkerij had hij een grote voorliefde. Helaas belemmerden staatszaken hem om geregeld op Het Loo te vertoeven. De restauratie van de valkerij leverde overigens problemen op. Hollandse valkeniers die, daar kwam het op nccr, het monopolie hadden van de hoge vlucht, waren niet beschikbaar. Zij bevonden zich buiten de grenzen van het imperium van Keizer Na-

34

oleon en wel grotendeels in Engeland. Het duurde dan ook tot 1808, voordat de gelegenheid zich voordeed een begin te maken met het herstel van de valkerij op Het Loo. Daarna, die zijn dienstbetrekking bij Lord Orford beëindigd had en in dienst was getreden bij Col. Wilson, reisde na afloop van het seizoen steeds naar Valkenswaard om valken te vangen en te treinen. Het was in dit jaar, 1808, de zestiende keer dat hij deze tocht ondernam. De directe verbinding met Engeland was door de oorlogstoestand verbroken, zodat de valkeniers gedwongen waren om met hun valken over de Noordduitse plaats Cuxhafen te reizen, alwaar zij scheep gingen. In Den Haag gearriveerd om paspoorten voor zichzelf en zijn helpers te halen, werd Daams onderschept op last van Lodewijk Napoleon, die door zijn secretaris was gewaarschuwd dat de beroemde valkenier zich op doorreis naar Engeland in Den Haag bevond. Het gevolg was dat Daams met zijn helper Dankers en 10 valken naar Het Loo ging en dat Peels met de resterende valken werd doorgezonden naar Engeland. Het jaar daarop, 1809, kwamen Daams en Dankers met 4 hulpvalkeniers en 30 jachtvogels, waaronder enkele haviken, na de vangst in Valkenswaard terug op Het Loo. De equipage werd daarna nog uitgebreid met cagedragers en het aantal jachtvogels gebracht op 40, waarvan er 5 voor de vlucht op patrijs bestemd waren. Op last van Keizer Napoleon werd zijn broeder Lodewijk Napoleon in 1810 van zijn functie ontheven. Daarmee kwam tevens het einde van de Koninklijke hofvalkerij op Het Loo. Wederom was het lot van de valkeniers en de valkerij in ons land onzeker. Een andere broodwinning zoeken of frachten het beroep in Engeland voort te zetten? Beide waren moeilijk. De verdiensten van de Hollanders in Engeland waren groot en vacatures waren er weinig of niet. De situatie waarin de Hollandse valkeniers en de hoge vlucht op het continent kwamen te verkeren, komt duidelijk tot uiting in een schrijven van de hand van de Opperjagermeester Van Heeckeren en gericht aan de Intendant Generaal te Parijs, gedateerd 18 augustus 1810: 'Tenslotte verzoek ik Uwe Excellentie om in Uw rapport, bestemd voor Zijne Majesteit de Keizer en Koning, uiteen te zetten dat

— De valkerij, onder mij ressorterende, vrijwel de enige is, welke in Europa nog bestaat.

— de gemeente Valkenswaard, Departement van de Rijnmonden, vanwaar ik de valkeniers betrok, in alle tijden het trefpunt is geweest en de bakermat van de valkeniers van alle regerende Vorsten.

— Het van belang zou zijn deze lieden in Uw dienst te houden om deze instelling niet te verliezen.

— Ik Zijne Majesteit voorstel hen naar Versailles of een andere plaats te laten overbrengen in geval Uwe Majesteit het niet van belang acht de jacht op Paleis Het Loo in Gelderland, waar de valkerij op het hoogste niveau en in de grootste perfectie wordt uitgeoefend, in stand te houden'.

Zijne Keizerlijke en Koninklijke Majesteit reageerde goedgunstig op dit schrijven, wat tot gevolg had dat de gehele equipage van de valkerij werd overgebracht naar Versailles. Veel is er daar niet van terecht gekomen. Keizer Napoleon bleek weinig belangstelling te hebben voor het vederspel, hij schoot per ongeluk een valk dood en verder hield men zich bezig met de vlucht op kraai en ekster en op de patrijzen werd met de havik gevlogen. In 1813 ging ook hier de valkerij ter ziele. Daams werd gepensionneerd en overleed in 1829 te Valkenswaard. In die tijd verstond men, vooral op het continent, onder de valkerij eigenlijk alleen maar de hoge vlucht d.w.z. de vlucht op reiger en wouw. Voor de broefening ervan

35

waren een grote equipage van valken, valkeniers, paarden, grote reigerkolonies en zeer uitgestrekte terreinen een noodzaak. De valkerij was geen onderneming van een enkele. Het aanvachten was op het continent niet in tel, nestingen werden niet hoog geschat als jachtvogel. Op patrijs werd gevlogen met havik en spewer. Maar deze laatste vorm van vluchtbedrijf werd niet beschouwd als de vorstelijke hoge vlucht. De lage vlucht was in dubbel opzicht laag. Het is dan ook niet te verwonderen, dat in het rumoerige Europa voor de uitoefening van de hoge vlucht nauwelijks plaats meer was en dat de publieke opinie er zich, als symbool van weelderige en orientatieve rijdor, tegen ging verzetten. Voor de valkeniers was het een moeilijke tijd om door middel van hun beroep nog aan de kost te komen, zoals eerder werd opgemerkt. Zij werden gedwongen een ander beroep te kiezen dan wel 's Keizers wapenrok aan te trekken.

Geheel anders lagen de kaarten in Engeland. Door het stichten van clubs trachtte men de hoge vlucht te redden, uiteindelijk helaas zonder succes. Ontginningen, in gebruikname door het leger als oefenterrein van geschikte terreinen en hoge onkosten tenslotte, hebben ook daar de hoge vlucht tot een einde doen komen. Valkenswaardse valkeniers hebben als laatste deze vlucht aldaar beoefend. Het verlies van de hoge vlucht heeft in Engeland alteminst geleid tot de ondergang van de valkerij. Het aanvachten stond in hoge eer en de waarden van de vlucht op kraai en ekster werden duidelijk erkend. Ongestoord door de woelingen op het continent heeft Engeland de traditie voort kunnen zetten de valkerij a. h. w. kunnen aanpassen en moderniseren.

Toen in 1821 Frans van den Heuvel en Jan Peels hun jaarlijkse tocht naar Valkenswaard om valken te vangen beëindigden, namen zij als hulpvalkenier Jan Bots mee. Zowel Van den Heuvel als Peels werkten al langer in Engeland. Bots kwam in dienst van Lord Barnes en ging, zoals de andere valkeniers, ieder seizoen naar Valkenswaard om valken te vangen. In 1838 kwam door het overlijden van Lord Barnes en door gebrek aan goede terreinen de valkerij te Didlington ten einde. Bots kwam vervolgens in dienst van Auguste Baron d'Offémont uit Compiègne. Deze had het tumultueuze Frankrijk verlaten om zich met zijn vriendin in Engeland aan het vluchtbedrijf te kunnen wijden. Men voelde wel dat het met de hoge vlucht vrijwel gedaan was maar kon er zich toch niet bij neerleggen. Op het continent was het de onrust wellicht en in Engeland de sterke cultivering, die de hoge vlucht de nekslag gaf. Bots wist er raad op. Hij adviseerde d'Offémont en zijn Engelse vrienden de Hertog van Leeds, Stuart Worthley en Edward Clough Newcome om een oriënterend bezoek aan Het Loo te brengen om te bezien of daar mogelijkheden lagen, om de hoge vlucht voort te zetten. Aldus geschiedde. Koning Willem I, wijs zijn dan weer terug bij de Vorsten van Oranje, verleende toestemming in 1838 waarna het eerste seizoen, voorjaar en zomer 1839 'proefgevolgen' kon worden. Het succes was groot en de kwartiermakers Stuart Worthley en d'Offémont kregen permissie het volgende jaar terug te keren en wel in gezelschap van Newcome en de Hertog van Leeds. Met 21 valken sloeg het gezelschap, de Sociëteit der Valkeniers, in 1839 het proefjaar dus, 140 reigers. Bots leidde de vluchten niet als hulpvalkeniers Arnoud Bots en Jan van den Boom. In 1840 overleed Koning Willem I met wiens toestemming de hoge vlucht op Het Loo weer mogelijk werd gemaakt. In hetzelfde jaar kwam onder Koning Willem II als beschermheer de Royal Loo Hawking Club tot stand. Deze Engelse betiteling was wellicht te danken aan het vooral Engelse initiatief en de grote belangstelling van Engelse zijde bij het oprichten van de club. De valkerij van het Vorstenhuis Oranje hield als hofvalkerij op te bestaan in 1798 met het vertrek in ballingschap van Prins Willem V naar Engeland. In 1840 werd de valkerij op Het Loo gerestaureerd, niet als hofvalkerij maar als een club waarvan Vorsten en Prinsen van Oranje de belangrijkste leden waren.

36

'Koningin Stadhouders Willem III van de jacht terugkerende op Het Loo.' Detail van een driedelige gravure van Romain de Hooghe, ± 1694. Het rechte deel van de afbeelding geeft een uitzicht op de valkeniershof van Het Loo. — Foto: Gemeentebibliotheek Rotterdam

37

De hofvalkerij van weleer was een attribuut van het hof en evenals hofjacht en hoforkest een van de belangrijkste diversiteiten en eerbewijzen, welke de Koning zijn gasten aanbodt. Het doel van de valkerij was meestal gebonden aan een zekere conventie en statussymbool. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat er vasten waren, die door hun grote passie zich hierin onderscheidden. Overigen waren dit er slechts weinige.

Diametraal hiertegenover staat de Royal Loo Hawking Club. Het was geen hofvalkerij maar een Sociëteit van Valkeniers, van lieden die elkaar in de valkerij vonden en die haar met hart en ziel waren toegedaan, wie er alles aan gelegen was om de hoge vlucht te kunnen blijven genieten. Zij kenden het begrip valk als statussymbool niet. De geervak als representatieve gift behoorde tot het verleden. De hoge vlucht, ook in Engeland tenslotte ten dode doem, hadden zij uiteindelijk op moeten geven. De handen in elkaar geslagen ondernamen zij een laatste poging om te reddend wat te redden viel. Dat zij hierin, zij het niet definitief, zijn geslaagd is te danken aan de toestemming van Koning Willem I, welke geconincueerd en gehonoreerd werd door Koning Willem II. Het waren zijn zoons tenslotte, de Kroonprins later Koning Willem III en Prins Alexander, die de grote drijfveren waren, welke de club naar zijn unieke hoogte brachten. Karakterologisch gezien lag het vluchtbedrijf de beide Prinsen uitstekend. Beide waren zeer kunstzinnig en kunstvaardig, beide hartstochtelijke ruiters en jagers. De vroege dood van Prins Alexander, algemeen bekend als de drijvende kracht, in 1848 heeft aangevoeld dat na zijn overlijden zijn broer, Kroonprins Willem, kort daarop in 1849 ingehuldigd als Koning Willem III, zich bijzonder veel moeite heeft getroost om de Royal Loo Hawking Club en daarmee de traditie van de Valkenswaardse valkeniers en de hoge vlucht te behouden. Als tegenwerkende factor had Willem III te kampen met financiële problemen, enerzijds veroorzaakt door de deplorabele staat van zaken die Willem II hem naliet, anderzijds veroorzaakt door het in gebreke blijven van een aantal leden om hun bijdrage te leveren. De valkeniersrupege werd gesplitst, waardoor de Koning de helft van de lasten voor zijn rekening nam maar desondanks was het niet meer mogelijk een valkerij van zo grote allure in stand te houden. In 1853 viel het gordijn voor eens en voor altijd over de hoge vlucht.

Waarschijnlijk heeft Willem III nog enige tijd getracht de valkerij te bedrijven, mogelijk tezamen met zijn gemalin Koningin Sophie, die de valkerij zeer was toegeneegen en patrones van de Royal Loo Hawking Club. Een aquarel van Rochussen, gedateerd 1856, voorstellende de Koning met gevolg en Koningin Sophie op de achtergrond, een cagie met valken en een valkenier op de voorgrond wijst in deze richting. Limburgse valkeniers zouden de Koning gediend hebben. Van veel betekenis was het overigen niet.

Behalve de valkeniershuizen is er op Het Loo weinig wat aan de valkerij herinnert. Het belangrijkste monument is wel een van de 6 tympanen welke de gevels van het corps de logis en de paviljoens bekronen. Boven de zuidgevel van het hoofdgebouwe bevindt zich de voornaamste tympanaan voorstellende Diana met jachtiattributen. Behalve deze zijn er nog die de hertenjacht, de zwijnsjacht en de hazenjacht voorstellen. De noordoost gevel van het buitensvlieden wordt bekroond met een beeldhouwwerk de valkerij voorstellende. De tympanen zijn in reliëf uitgehouwen in zandsteen en rusten op een zware architraaf, welke eveneens in zandsteen is uitgevoerd. De omlijsting en de consoles zijn van hout vervaardigd. De beeldhouwer van de tympanen is tot op heden nog niet bekend. Centraal in de tympanavulling staat een valk afgebeeld. De vogel draagt een steekhuif en neigt de kop iets naar rechts. De valk wordt gedeeltelijk door een grof gestreept bladmotief omgeven. De rechter vleugel is uitgespreid, de linker ligt glad tegen

38

Het z.g. Groot Jagershuis was gediend heeft voor de valkeniers. Paleis Het Loo, n.o.-zijde, buiten de tuinmaau. C. Danckerts, in 1896. — Foto: Rijksmuseum Amsterdam

het lichaam. Onder de valk is een valkeniersstas afgebeeld. Rechts van de valk en op ongeveer gelijke hoogte ziet men enkele samengebonden stokken, waaraan een dode reiger hangt. De kop hangt omlaag, de hals is gekromd en ingetrokken. De lange snavel ligt evenwijdig aan de rechter vleugel en is gedeeltelijk verscholen. De poten zijn samengebonden aan het uiteinde van een stok. Het beeldhouwwerk lijkt hier afgebroken te zijn en zou, evenals met de huif van de valk het geval is, over de gebogen tympanaanlijst heen moeten reiken. Onder het naar rechts afgebogene bladmotief onderscheidt men enkele vormen waaraan, gezien de onduidelijkheid van het beeldhouwwerk, met grootste reserve uitleg gegeven kan worden. Bij de experts bestaat voorlopig nog gegronde twijfel over de aard van het naar rechts uitstekende attribuut ter hoogte van de klep van de valkeniersstas. Het vermoeden bestaat dat dit de manchet van een valkeniershandschoen voorstelt. Over de manchet ontwaart men twee smalle riempjes, aan ieder waarvan een rond voorwerp bevestigd is. Wat vorm betreft en wat betreft de afmeting in verhouding tot de manchet, doen deze voorwerpen het meeste denken aan reushuiven. Onder deze ziet men twee, over elkaar liggende, veren afgebeeld. Zij zijn enigszins naar rechts afgebogen. Deze vleugels of veren, geleegd over een netwerk, zou men kunnen onderscheiden als een zgn. 'Frisfrast' of 'pluym'. Mogelijk heeft de beeldhouwer een loer af willen beelden. Op de beide veren en de daarnaast liggende geweerkolven zijn enkele valkenbellen afgebeeld. Een decoratief geheel wordt gevormd door twee naar rechts uitstekende

39

geweerkolven, waarboven wellicht een tweede manchet van een valkeniershandschoen is afgebeeld. Naast de bovenste kolf is een kruitzakje te onderscheiden met daarboven gestileerd eikenloof. Naast het kruitzakje bevindt zich een getralied duivkeetje met ronde bovenkant. Rechts hiervan zijn weer een geweer- en pistoolkolf te herkennen, beide gedetailleerd met trekkers. Onder de kolf ziet men een klepkool, waarin verschillende soorten lokvogels gevangen werden. Gedeeltelijk schuilgaand onder deze klepkool ligt een aasbusje. Rechts ervan een kruithoorn met daaronder een tweetal pistoolkolven. Dit deel van de compositie eindigt met een gestileerd bladmotief en is geframeerd met een net, waaruit twee stokken steken. Dit zouden draagstokken van de duivenzak kunnen zijn, die gebruikt werd voor het vervoer van levende duiven. Gezien het veelvuldig afgebeelde netwerk is het ook mogelijk dat het nethouten- of -stangen zijn, die aan klappetten bevestigd werden. De compositie aan de linkerzijde veruoot naast de valk een naar links uitwaaiend gestileerd blad, waaronder een toudraaf of hoos met korte stokken. Op dezelfde hoogte als de valk ziet men uitstekend naar links, twee lange stokken afgebeeld, waar omheen een vrij zwaar opgerold touw is gehangen. Bovenaan de rechter stok is een attribuut bevestigd wat gelijkenis veruoot met de ronde voorwerpen, die als mogelijke reushuiven werden beschreven. Onder de beide naar links uitstekende stokken ziet men een geweer. De ronding van de trekker buigt over de onderkant van de linker stok. Onder deze kolf zijn enkele kleine attributen over het netwerk geleegd: een kruitzakje aan de linkerzijde met daarnaast een fluif (?). Rechts daarvan twee kleine ronde ringen, die wellicht mallen⁶ moeten voorstellen. Rechts van deze ringen ziet men een blok met gaten. Mogelijk stelt dit een trekblok voor om netten mee aan te trekken. Gedeeltelijk schuilgaand onder het netwerk en de valkeniersstas zijn wederom twee pistoolkolven afgebeeld. Te linkerzijde van de opgenomen netten zijn drie kleine vangkooljes afgebeeld. Boven het bovenste kooltje een gestileerd bladmotief, boven het middelste een pistoolkolf met trekker en daaronder een boognet met fijne mazen. Naast het onderste kooltje treft men een kruitzakje aan en daaronder weer een geweer met trekker. De ruimte tussen deze attributen is opgevuld met een bladmotief. Het netwerk, dat de linkerzijde van de compositie afsluit, bedekt gedeeltelijk enkele onduidelijke en moeilijk te definiëren jachtiattributen. Opgerold touw, een jachtstok en een kleine tas, alle geleegd op het netwerk, geven niet de indruk een verantwoorde afbeelding te zijn van een valkeniersuitrusting. Op alle tympanen worden op dezelfde manier geweer- en pistoolkolven afgebeeld met hier en daar een stereotiep kruitzakje of kruithoorn. Het wakt er vermoeden dat de beeldhouwer, weinig op de hoogte van zijn onderwerp, deze attributen wat overdadig heeft gebruikt om zijn compositie op te vullen. In ieder geval doen deze attributen vreemd aan in deze samenstelling.

Iedere morgen wanneer de zon opkomt, wordt deze in steen gehouwen herinnering aan de Vorsten van Oranje en de valkerij opnieuw belicht. Met de hoge vlucht is het voor eens en altijd gedaan, het vrolijke 'à la vol' zal nooit meer over de Soerense heide weerklanken.

1) Chien couchant — Staande hond. Houd die het wild niet de neus opspoor en, in de directe nabijheid daarvan, blijft staan of liggen zonder het op te jagen.
2) Leglied — komt overeen met Staande hond, chien couchant.
3) Tiras — sloepet dat over de voor de hond liggende partitjen werd getrokken.
4) Schuyck — oehoe, grootste uilensoort, gebruikt om andere roofvogels en kraaien aan te lokken.
5) Frisfrast — stokje of lange veer of vliegt waarmee de vogel gestreeld werd om hem aan aantrekkend te doen gewonnen.
6) Mallen — kleine ronde ringetjes welke aan de riempjes werden bevestigd welke jachtvogels aan iedere poot hadden. Zij waren vaak van zilver en de naam van de eigenaar was er vaak in gegraveerd.

40

Iets over de afstamming van onze voorzitter Johan F. Mollen

door G.A. van Nie

Nu ons Verbond vorig jaar een afstamming van de Valkenswaardse valkeniersfamilie Mollen tot voorzitter heeft gekozen, rijst de vraag hoe de familiariteit in elkaar zit met de laatste beroepsvalkenier Karel Th. Mollen en de Hofvalkenier Adriaan Mollen.

Helaas ben ik een volkomen leek op het gebied van de genealogie en daarom lag het voor de hand de voorzitter zelf hierover te raadplegen. Maar ook hij had zich nooit erg in de geschiedenis van zijn voorgeslacht verdiept. Gelukkig stuurde hij mij door naar mevrouw J. Peels-Mollen, die een actief lid is van de Heemkundkring Weerderheem en zij was direct bereid mij het resultaat van haar naspouwingen ter beschikking te stellen. Ik wil haar daarvoor op deze plaats nog eens hartelijk bedanken: zonder haar medewerking was dit artikelje nooit geschreven.

Al reeds by Swaen, *De Valkenier in de Nederlanden* (1937) wordt vermeld, dat de stamvader van het valkeniersgeslacht uit Bladel afkomstig is. De familienaam Mollen is in de Brabantse Kempen zeer verbreid, niet alleen in Valkenswaard, ook in Bergeijk, Bladel, Eersel, Hapert, Reusel, Riethoven en Waalre kan men die nu nog tegenkomen. Valkeniersactiviteiten vindt men echter alleen bij de Valkenswaardse tak en van onderlinge familieverwantschap is dan ook niets bekend.

In bijgaande stamboom heb ik een rechte lijn vanaf deze Jan Mollen tot onze huidige voorzitter Johan Mollen doorgetrokken.

Er moeten een paar opmerkingen bij gemaakt worden. De in de derde generatie genoemde Adriaan Mollen is de Hooftvalkenier van de Royal Loo Hawking Club en Hofvalkenier van Koning Willem I. Wie uitvoerig over hem wil worden ingelicht kan ik Swaen en nog beter Van Oorschot: *Vorstelijke Valkeniers en Valkenswaardse Valkeniers* (1974) raadplegen. Adriaans broer Paul was ook valkenier, diende ook op Het Loo en kwam na de afschaffing van de valkerij aldaar in dienst van de Antwerpse diereentuin. Zo gauw hij kon werd hij weer valkenier, nu bij de latere Lord Lilford, waar hij in hoog aanzien stond.

Gerald Lascelles schonk hem een exemplaar van zijn boek *Coursing and Falconry* met een opdracht, waarin hij hem bedankte voor zijn vele goede adviezen. In de verzameling van mev. Peels-Mollen staat een boek van Lascelles, dat eigendom was van Adriaan Mollen. Ook daarin schreef de auteur een opdracht: 'To Adriaan Mollen from Gerald Lascelles in hearty appreciation of all that during a long life he has done for falconry.' Xmas 1892.

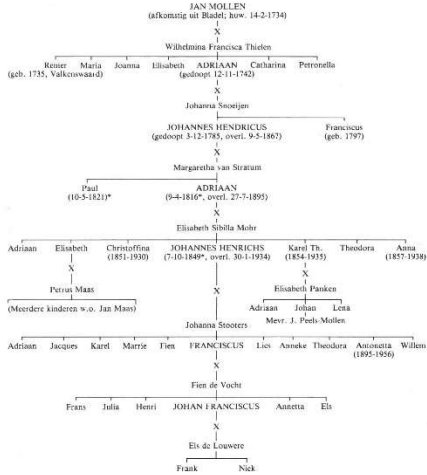
In de vierde generatie treffen wij onder de kinderen, naast Johan Henriëks, ook Karel Theodoor en Elisabeth aan. Deze Karel Th. is de laatste beroepsvalkenier, die tenslotte in Valkenswaard geerd werd met de Karel Mollenstraat. Van zijn drie kinderen is zijn dochter Lena nog in leven: aandachtige lezers van onze jaarboeken herinneren zich de foto in Jaarboek 1969, blz. 6, waar zij op staat. Een dochter van zijn zoon Johan — die ook op die foto staat — is de bovengenoemde mevrouw J. Peels-

41

Mollen. Adriaans dochter Elisabeth trouwde met Peer Maas, zij hadden vele kinderen waarvan er één, de bakker Jan Maas, bekendheid verwierf als vaste topper van zijn oom Karel. Ook over hem is meer te vinden in ons Jaarboek 1978: *Gesprekken met toppers*.

Uit de hierbij afgedrukte stamboom ziet men duidelijk, dat onze voorzitter in rechte lijn afstamt van de Hofvalkenier Adriaan Mollen. Karel Theodoor Mollen is een broer van zijn grootvader.

Genealogie van het geslacht Mollen

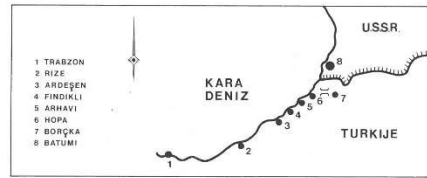

* Het is niet te achterhalen of dit de geboortedatum dan wel de doopdatum is.

De praktijk van de tandarts is voor drie maanden gesloten

Jacht met de sperwer in NO-Turkije anno 1980

door J.A. van der Ven

Tekening J.A. van der Ven

In *Falconry in the British isles* wordt over de sperwer door de auteurs ondermeer verondersteld dat in sommige delen van Rusland de sport met sperwers kwartels te vangen nog bestaat. Die veronderstelling leefde in 1855. Hoezeer dit waar zal zijn geweest blijkt uit het feit dat thans deze activiteit in het noordoosten van Turkije (dicht bij de Russische grens) nog door velen wordt beoefend. In genoemd boek wordt vermeld dat zigeuners duizenden kwartels met sperwers vangen. De sperwers op hun beurt worden op de trek met netten gevangen en na 'hun plicht te hebben gedaan' worden zij in vrijheid gesteld.

Ook in het boek van Swaen *de Valkenier in de Nederlanden* wordt in het kort iets over de sperwer vermeld. 'Sommigen schatten de jacht met den sperwer, vooral wanneer men eenige dezer vogels te zijner beschikking had, nog hooger dan de vlucht met de havik'.

Swaen vermeldt nog twee andere feiten die in het noordoosten van Turkije zeker niet gelden: '... dat hij moeilijk is af te richten...' en '... Zijn lichtheid op de hand deed hem vooral bij de dames in trek zijn...'.

In 1980 en 1981 was ik in de gelegenheid enkele gebieden in Noordoost-Turkije te bezoeken. Het eerste jaar was mijn verbazing groot toen een Turk met een sperwer op de hand door het dorp liep. In het afgelopen jaar paste dit verschijnsel zozeker bij de omgeving en de sfeer van het land dat het telkens goed deed wanneer je weer enkele sperwers zag.

De activiteit gedurende enkele maanden met sperwers (vooral) kwartels te vangen leeft voorzover kon worden nagegaan alleen nog in de kuststreek van Noordoost-Turkije. De informatie van de vele lokale personen is in deze bijdrage zo goed mogelijk verwerkt maar door problemen met de taal is het niet mogelijk alles hetgeen zij mogelijk hebben gezegd weer te geven.

Naar schatting houden 200 mensen in het gebied tussen Trabzon en Batumi in de pe-

Foto: J.A. van der Ven

riode van augustus tot oktober een of meer jonge sperwers om daarmee kwartels te vangen. De kwartels worden in de hoger gelegen landbouwgronden bemachtigd maar zij reizen er ook verder mee. Tot mijn niet geringe verbazing reizen deze mensen naar de uitgestrekte landbouwgebieden op de hoogvlakten achter Kars. Daar wordt met de sperwer op kwartels gejaagd. Deze gebieden liggen zeker op 150 km afstand via moeilijke bergwegen. Deze hoogvlakten zijn zér uitgestrekt. Er trekken veel roofvogels overheen; kraanvogels rusten langs de rivier en grote trappen komen 's morgens vroeg drinken aan de oevers van het Turna-gölu (Kraanvogel-meer). Maar terug naar het noorden. Hopa lijkt het centrum van deze traditie. Men kan daar in de bergen mensen vinden met twee sperwers en wellicht meer. Of zij deze voor de 'handel' hebben of voor meer zekerheid is niet duidelijk. Waarschijnlijk komen beide situaties voor. In één van de theehuizen van Hopa komen soms 's avonds mensen met hun sperwer samen. Eén van hen, het leek de directeur van een plaatselijke fabriek of de notaris, kwam per auto. De sperwer zat naast hem op de voorbank en een tiental Turken met hun sperwer zat op het terras. Er zijn alleen ♀♀ sperwers. De mosket 'deugt niet'. Deze kan op een dag maar 5-6 kwartels vangen en is dan vermoed. De wijfjes kunnen qua uithoudingsvermogen 20-30 kwartels op één dag vangen. De lichte sperwers zijn meer geliefd dan de donkere. Vrijwel witte sperwers worden als zeldzaam en erg mooi beschouwd. Behalve de gewone sperwer worden ook enkele levantsperwers⁹ gehouden. In 1981 werden in totaal 25 sperwers bij de valkeniers gezien en 4 levantsperwers. In het jaar ervoor lagen deze aantallen lager, omdat toen niet het gehele gebied werd bezocht. Ik ben er niet zeker van dat met alle sperwers wordt gevlogen. De indruk bestaat dat diverse personen de sperwer gedurende deze periode slechts houden als een gezels-

schap, een parade-sperwer. De sperwers worden met veel zorg omringd; er wordt mee gepraat en de vogels vallen op door een zeer rustig gedrag. Niet ieder vangt zijn eigen sperwer. Er zijn specialisten die sperwers vangen en binnen dit gebied verkopen.

De prijs van een sperwer bedraagt f 20,— en kan oplopen tot f 200,— voor een fraaie witte vogel. Uit de prijzen blijkt wel dat het een echt lokaal gebeuren is, niet verpest door invloeden van buiten.

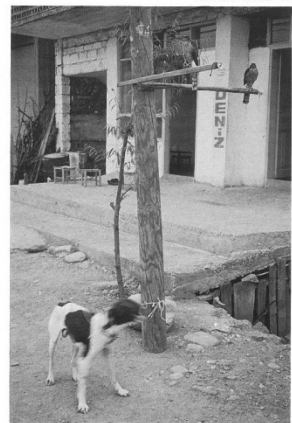
In één van de dorpen bleek dat de tandarts een zeer fanatiek roofvogelenthousiasteling was. Door een gelukkig toeval was daar iemand die in het Engels vertelde dat deze jaarlijks drie maanden afwezig is vanwege zijn belangstelling voor roofvogels. Hij vertaalde dit in het Turks en de omstanders beaamden dit met veel instemming en vrolijkheid vooral ook omdat op dat ogenblik de tandarts in het theehuis kwam, die voor de vorm heftig protesteerde maar alles over roofvogels wilde weten.

Op drie aspecten moet nog nader worden ingegaan.

Hoe worden de sperwers gevangen; hoe worden de kwartels gevangen en als derde punt enkele beschermingsaspecten.

Foto: J.A. van der Ven

Ik denk dat kleine jonges grote insecten, veenmollen of iets dergelijks, moeten gaan vangen. Deze zullen ongetwijfeld voor enkele lira's worden verkocht aan anderen. Deze insecten worden in een eenvoudig klappakootje geplaatst. De bedoeling is hiermee jonge grauwe klauwieren te vangen. Of het persé jonge (bruingevekte) vogels moeten zijn is niet duidelijk.¹⁰ Wellicht laten jonge vogels zich op deze wijze gemakkelijker vangen dan oude. Nadat een klauwier is gevangen wordt deze (tijdelijk) geblinderd¹¹ zodat hij rustig op een stokje zit. Vanuit een kleine schuilplaats langs de kust, op een helling e.d. wordt nu alles in gereedheid gebracht voor het vangen van een sperwer. De geblinderde klauwier wordt op een stok-

je geplaatst. Wanneer een sperwer in de lucht wordt het stokje bewogen zodat de klauwier gaat fladderen. Wanneer de sperwer de vogel probeert te vangen is er een klein net, 1-2 m', waarmee de sperwer wordt 'geslagen'. Op goede plaatsen worden op deze wijze enkele sperwers gevangen die voor de periode tot eind oktober zelf worden gebruikt of aan dorpsgenoten e.d. worden verkocht. Het is niet geheel duidelijk of ook vogels uit het nest worden gehaald maar waarschijnlijk gebeurt dit niet of nauwelijks. Vanuit USSR trekken grote aantallen sperwers (en vele andere vogels) langs de kust en Boreka door Turkije. Vooral jonge sperwers zullen vaak ook langs de kust vliegen en hongerig zijn. Wanneer de sperwer bij zijn tijdelijke 'eigenaar' is begint de periode van de training. De vogels krijgen goed vlees en zien er zonder uitzondering uitstekend uit. Het trainen van de wijfjes zal niet verschillen van de methoden die ook thans bij valkeniers nog bestaan. Ik heb geen andere waarnemingen dan dat de sperwer en een kwartel met een lang touw aan elkaar zijn vastgebonden. Wanneer de kwartel is geslagen blijft de sperwer lang genoeg zitten om hem op te pakken. In de meeste gevallen wordt bij dit soort trainingen de kwartel niet gedood en kan meerdere keren worden gebruikt. Ook bij het vangen van de sperwer zelf wordt de klauwier slechts zelden gedood. Zoals reeds aangegeven wordt in de directe omgeving van deze dorpen gevlogen maar ook verder. Met honden (pointers e.d.) worden kwartels opgejaagd uit de velden. De sperwer wordt gegooid in de richting van de kwartels. Hij vliegt dus niet van de hand.

Foto: J.A. van der Ven

46

Foto: J.A. van der Ven

De aantallen kwartels die in een seizoen worden gevangen zijn moeilijk te schatten. Vergelijken met de aantallen kwartels die in de Sinai, Libanon, e.d. worden gevangen zijn deze aantallen waarschijnlijk gering. De kwartels worden met name voor eigen consumptie benut. Ik heb nooit de indruk gekregen dat het trainen tot veel problemen leidde. De sperwers schijnen erg gemakkelijk te zijn. Wel hebben de Turken veel problemen de vogels gedurende deze maanden in leven te houden. Wellicht zullen diverse vogels doodgaan door ziekten. Jonge vogels zullen zeer gevoelig zijn voor allerlei ziekten. Dit brengt mij op het laatste deel van dit artikel. In Turkije bestaat nauwelijks iets aan vogelbescherming. Velen gaan nonchalant aan de vogels voorbij; daarnaast zijn er veel jagers. De groep van valkeniers in het noordoosten lenen voor hun passie voor drie maanden uit de vele doortrekkende sperwers enkele vogels; de meeste ervan worden in oktober weer vrijgelaten. Uiteraard ontsnappen ook veel vogels. In deze groep mensen schillen de vogelbeschermers voor de toekomst. Met kennis van de vogelwereld en een bereidheid daarmee bezig te zijn, bestaan er goede uitgangspunten. Van belang voor de vogels is het dat excessen zo snel mogelijk worden beëindigd. Dan is het moment ontstaan te beelden aan welke aspecten van de vogelbescherming nader aandacht moet worden besteed.

Drie maanden is de tandarts afwezig. Wat hij allemaal in de bergen doet is niet duidelijk, maar hij zit achter de roofvogels aan. In een land waar men landelijk nog geen namen heeft bedacht voor zijn vogels bestaan de vogelproblemen uit grote lijnen. In een gebied waar honderdduizenden vogels doortrekken is het van belang dat aan de bescherming van vogels met veel geïnteresseerden wordt gewerkt. Dan maar een tijdje kiespijn.

47

Noten

- 1) Levantsperwer, Balkansperwer. Accipiter brevipes; zie voor verspreiding en kenmerken: Brown & Amadon, *Eagles, Hawks and Falcons of the World*, Vol. 2, pag. 450, 477, 478, 515-18, 520, Map 45.
- 2) Waarom het persé grauwe klauwier (Lanius collurio) moeten zijn is nog minder duidelijk. Misschien omdat deze vogels met behulp van grote insecten relatief gemakkelijk te vangen zijn. Misschien dat de grauwe klauwier (net als in Brabant de klapekster) door hun alarmroep de vangers sistent maakt op de nadering van een roofvogel.
- 3) Dit blinderen gebeurt door een soort kleine oogdopjes over de ogen te plaatsen. Op de door Van der Ven gemaakte foto was een en ander helaas niet al te duidelijk te zien.
- 4) Volgens de beschrijving van Van der Ven lijkt dit netje op een soort 'do-gaza', een licht dunmazig net dat tussen twee bamboestokjes gespannen wordt en gemakkelijk losschiet waarna de roofvogel zich in dit net verward. Deze methode werd in India veel toegepast (zie o.a. *Traté de Fauconnerie et d'Autornerie* van A. Boyer en M. Planiol).
- 5) Blijkens de foto is het een klein soort pointer die hier gebruikt wordt.

48

Het vorstelijk vluchtbedrijf

door J.M.P. van Oorschot

De geringe beoefening van het vluchtbedrijf met waarlijk vorstelijke allure in de Nederlanden heeft zijn bescheiden weerslag in kunst en literatuur, waar auteurs en artiesten hun inspiratie veelal aan andere onderwerpen ontleenen. Wat wij hebben op letterkundig terrein is een afspiegeling van het Europese beeld. De valk als jachtier en statussymbool voor de ridder wordt van een edele en kostbare jachtvogel tot een symbool van een ritterlijk en hoofs gedragspatroon. In de abele spelen, ons vroegst bewaard gebleven toneelstuk uit de veertiende eeuw, treffen wij hiervan enige voorbeelden aan. In *Gloriant*, het spel van de hartstochtelijke liefde die alle gevaren overwint, is hertog Gloriant de 'valk van hogher aert' en 'een edel valke uut kerstenlant'. Deze verliest zijn hart aan de Noorse koningsdochter Florentijn die hij pas na een verre reis vol verraad en avontuur tot zijn gade mag nemen. Internationaal verbreid is het hoofse riddersverhaal van Floris en de Blancefloer, waarvan de Franse versie ontstaat in het midden van de twaalfde eeuw. De bewaard gebleven Nederlandse tekst van Diederic van Assenede dateert van een eeuw later en is uit de tweede helft van de dertiende eeuw. De geschiedenis is voor het merendeel opgebouwd uit Oostere en Griekse elementen en draagt een Byzantijns karakter. Het is niet onmogelijk, dat kruisvaarders het verhaal hebben overgebracht. Wanneer Blancefloer op de slavenmarkt wordt verkocht, bestaat de koopsom uit veel goud, zilver en 'driehondert vogele die goet waren: hondert valken, haveke en sporewaren'. Hier is de valk niet symbolisch gebruikt, maar wel wordt de kostbaarheid van de vogel aangetoond. Zonder onderscheid zijn tevens valken, haviken en sperwers in een adem genoemd. Als hij ze al kent, zijn voor de schrijver verschillen niet belangrijk. Het is aan te nemen, dat Diederic van Assenede op de hoogte is geweest van het in het Latijn gestelde *De arte venandi cum avibus*. De valk is dan al geworden tot een onontbeerlijk attribuut en vorstelijk symbool van adel en geestelijkheid. Waar beide standen elkaar de voorrang in sociale positie betwisten, karakteriseert de valk op de vuist de status en het privilege van zijn drager. Sebastian Brandt zal tegen het einde van de vijftiende eeuw in zijn *Narrenschiff* fel van leer trekken tegen dienaren Gods die de valk tot de eer der altaren verheffen. Te pas en te onpas worden de lievelingsvogels op de vuist meege dragen. Het is bekend, dat de heren van Castella het recht verworven hebben in de kerk van Auxerre te verschijnen tussen de monniken met aangegord zwaard, vederhoed op het hoofd en valk op de vuist. In diezelfde tijd, 1423, assisteert de schatmeester van dat bedehuis bij de heilige handelingen met de sperwer op de hand. De getuigedheid gaat zo ver, dat priesters tijdens de dienst de edele vogels op het hoogaltaar zetten, een privilege, waarop nog in 1642 in de kerk van Evreux aanspraak wordt gemaakt. Men draagt uit hoffelijkheid ook zorg voor elkaars valken. Tijdens een jacht op kraanvogels verliest de Franse vorst Frans I een valk, die door de sterke wind op grote hoogte wordt weggedragen. De volgende morgen wordt de vogel aangetroffen op de kantelen van de Tower in Londen. Hendrik VIII zendt de jachtvogel terug met de boodschap, dat dit een voorteken is van een gelukkig bondgenootschap en dat de vogel een pand van hechte vriendschap vormt.

Het vorstelijk vluchtbedrijf is een adembenemend gebeuren. In de hoge vlucht moeten de valken tot boven de prooi stijgen en haar in het vliegen verslaan. Dan volgt de

49

dramatische duik en de adembenemende stoot, die de valkerij gemaakt hebben tot een edele sport, waarbij moed en ridderlijkheid der jachtvogels hun adellijke bezitters tot voorbeeld kunnen dienen. Het hoogste doel is de vogel te zien vliegen, niet de omvang van het tableau. Het is de succesformule van spanning, sensatie en strijd, die de sleur van het dagelijks bestaan juist ook aan de hoven kan doorbreken en die in het weispel is ingepast in een raam van charme, hoofsheid, ridderlijkheid en praal. Zo wordt het begrijpelijk, dat de kostbare valk statussymbool en teken van vriendschap en afdelom een huldeblijk vormt, waarmee men de overwinnaar in het steekspel eert. Het betekent ook, dat het ontnemen van de jachtvogel een smadelijke bejegening inhoudt.

Deze uitvoerige inleiding was nodig om het volgende incident naar waarde te schatten. Het sinds de schoolbanken aan ieder bekende gegeven van graaf Floris V van Holland die door de woedende edelen is vermoord in het jaar 1296, heeft Meis Stokke tot een verslag in dichtvorm geïnspireerd. In zijn Rijkroniek die in 1305 is voltooid, ziet hij op Floris' vuist een sperwer, die door Aren van Benschop wordt weggerukt.

¹Arnout sprac:
Ic moet nu op dese tijt
Uwe sconen sperwaer draghen
U te lachteren ende Uwen maghen. (= U en Uw bloedverwanten ten schande te maken)
Den sperwaer hi doe gheprant, (= weggerukt)
Ende namen hem van den hant!

De ontluistering van de graaf gaat aan de moord vooraf. De valk, of liever de havik of sperwer zou hier het symbool kunnen zijn van de duisternis, zoals dat in de literatuur voorkomt in *Van den tempel omser ziele*.

de daadwerkelijke bescherming van roofvogels en de daaruit voortvloeiende wetenschap duidelijk niet ten goede kwam. De strijd van het Valkeniersverbond tegen de hier gesignaleerde kwalijke praktijken dateert van 1938, toen weinigen zich om het lot van een roofvogel bekreunden en bescherming nog geen populair moderschipjeel was geworden. De ontwikkelingen van de laatste twintig jaar hebben de statuten van het Valkeniersverbond meer inhoud gegeven, dan toentertijd bij het opstellen ervan in redelijkheid voorzien kon worden. Wordt er verderop gesproken over 'valkeniers', dan worden hiermee de beunhazen bedoeld. Het is thans zaak de aandacht aan andere zaken te wijden.

Frank Beebe (1975) noemt de slechtvalk de meest succesvolle bestaande roofvogel. Hij handhaaft zich langs vochtige kusten en in droge woestijnen, op vlakten en in gebieden tot 4000 m, op steppen en zelfs in regenwouden. Hij noemt hem dan ook geen vogel, die met uitsterven bedreigd wordt. Overal, waar een vogelstand van enige betekenis is, kan men de slechtvalk aantreffen. Waar water is zijn vogels en waar vogels zijn kan hij een leefgebied vinden en een territorium opbouwen.

Gedurende de oorlogsjaren en kort daarna moet hij in groten getale ons land bevolkt hebben van einde augustus tot laat in maart, zelfs wel begin april. Teixeira (1979) meldt zijn aanwezigheid tot in mei, hetgeen hij nog rekent onder het normale trekpatroon. Waarschijnlijk hebben deze late waarnemingen betrekking op valken, die hoognoordelijk en vermoedelijk dus laat broeden. In die jaren gedane, helaas zeer onvolledig geregistreerde, waarnemingen geven er een, eveneens onvolledig, beeld van.

Op een waarnemingsgebied van plm. 8 x 4 km² waren er gedurende de oorlog en nog enkele jaren daarna steeds 9 te vinden, die einde augustus verschenen en in maart, april weer vertrokken. Het betrof hier een binnenduinrandgebied met aangrenzende vogelrijke polders. Combinaties van oude met jonge vogels werden geregeld gezien, ook op de roestbomen.

Hoewel de herinnering vervaagd is menen wij toch de bedelvlucht met krijgende valken geregeld waargenomen te hebben. Ook de valken op St. Nicolaskerk en Nieuwe Kerk te Amsterdam waren bekende en steevaste gasten. Er waren trouwens veel meer kerk- en watertorens waar zij als vaste gasten hun intrek namen. Hoeveel valken in de noordelijke provincien en in de kustgebieden hun kwartier opsloegen weten wij niet. Een wilslerflapper deelde in het begin van de jaren '50 mee dat hij in het noorden van Groningen ieder seizoen wel 3-5 slechtvalken onder het net trok maar dat het 'de laatste jaren minder was geworden'. Hij meende dat deze getallen eveneens golden voor zijn collega's en hoevele waren dat er? Zijlstra (1968) bracht de waarnemingen verricht tussen 1947 en 1966 en gepubliceerd in *Arden* in kaart. Oostelijk van de lijn Rotterdam-Sittard was het aantal waarnemingen minimaal, hetgeen er op wijst dat de valken waterrijke en vogelrijke gebieden zochten, waar vorst en sneeuw minder invloed hadden op het verder doortrekken van de populaties van hun prooidieren. Hoeveel valken in en kort na de oorlog ons land bewoond hebben is niet meer na te gaan, het zijn er wellicht honderden geweest. Waar kwamen zij vandaan, waar zijn zij gebleven?

Glutz von Blotzheim (1971) meldt, dat er in Finland en Scandinavië direct na het zelfstandig worden van de jonge vogels, die kennelijk het invallen van de winter niet afwachten, een dispersie optreedt in hoofdzaak in zuidwestelijke richting. De adulte vogels trekken volgens hem later en eveneens in zuidwestelijke richting om te overwinteren in heel West-Europa vanaf Denemarken tot in Spanje. Dijkstra (1958)

Ontwikkelingen in de valkerij: Repopulatie

door J.W.M. van de Wall

Op het vernietigen van een roofvogel stelde de Jachtwet van 1852 de voor die tijd aanzienlijke premie van f 1,- (Van Oorschoot, 1974). Het feit dat op Het Loo de hoge vlucht op de reiger nog volop werd bedreven onder patronaat van een enthousiaste Koning Willem III en dat de valkeniers in Valkenswaard er een broodwinning in hadden, heeft dit premiestelsel niet tegen kunnen houden. Het was in deze periode dat het natuurbeheer bestond uit de bescherming van het jachtwild tot iedere prijs, hetgeen inhield dat de predatoren te vuur en te zwaard het gehele jaar vervolgd en vernietigd werden. Mogelijk heeft het gezag van Schlegel (1853, 1878), die roofvogels maar woeste, vraatzuchtige en zeer schadelijke schepsels vond, bijgedragen tot de totstandkoming van dit ongelukkige wetsartikel. Hoe het ook zij, vaststaat dat het stoelde op emoties, negatieve gevoelens, gegeneraliseerde waarnemingen en foutinterpretaties. Ook andere geluiden werden gehoord maar het was de stem van een roesponde in de woestijn.

Het is hartverwarmend te lezen hoe de valkeniers Salvin en Brodrick (1855) roofvogels in bescherming namen en wezen op hun nuttige functie in het ingewikkelde samenspel van de natuur. De ondergrond van het premiestelsel was in 1938, stichtingsjaar van het Nederlands Valkeniersverbond 'Adriaan Mollen', nog zo duidelijk herkenbaar, dat de bescherming van roofvogels in de ruimste zin, statutair werd vastgelegd naast het bevorderen van de valkerij en eigenlijk op gelijk niveau.

Iedere wet heeft zijn lacunes, ook de Vogelwet 1936 waarvan de strekking duidelijk is. Deze lacunes (de mazen van het net) ontstaan vaak door niet te voorziene ontwikkelingen bijv. de funeste invloed van het gebruik van landbouwgiften enerzijds en het daardoor gestimuleerde fokken van roofvogels anderzijds. Ontheffing van de wet, geregeld in een vergunningstelsel, is in wezen een zaak van vertrouwen. Maar de uitvoerende macht heeft nauwelijks de mogelijkheid om een vergoeding te weigeren als de basis, vertrouwen, ontbreekt. Hier ligt een mogelijkheid om de ethiek van de wet op wettige wijze te ontduiken. Domme, kwaadwillende en onverantwoordelijke leden hebben naarstig naar deze lacunes gezocht en ze gebruikt voor acties, die lijnrecht in strijd zijn met de bedoeling van de wetgever en eveneens met die van het Valkeniersverbond en buitenlandse zusterorganisaties.

Oriëntatief hebben deze malafiden zich valselijk het aureool aangemeten van valkenier. Daadwerkelijke bescherming laptten zij aan hun laars hetzij om geldelijk gewin, hetzij om hun statussymbool te behouden, hetzij uit een dom en niet te verantwoorden hobbyisme. Hun acties hebben de bonafide valkeniers en de daadwerkelijke bescherming van roofvogels immens veel kwaad gedaan en de publieke opinie zover beïnvloed, dat men zich nauwelijks of niet de moeite gunde de mérites van de valkerij op hun werkelijke waarde te beoordelen. Zij gaven voedsel aan degenen, die uit duistere motieven de hellezoze desintegratie nastreefden van die eertijds goede betrekkingen tussen allen, die zich nauw met de natuur verbonden weten. Anders gezegd, zij hebben een smet geworpen op het image van de valkerij. Een gang van zaken, die, hoe begrijpelijk ook, in feite niet anders dan incorrect genoemd kan worden en

meldt 2 terugmeldingen van in België gevangen slechtvalken, die als jachtvogel verloren gingen: de ene uit Polen, de andere uit Zweden. Het blijkt voorts uit ringgegevens, dat uit Rusland afkomstige vogels aangetroffen werden in Polen, Duitsland, België en zuidelijker gelegen landen. De kromming van hun zuidwest trekweg raakte ons land niet. Het gros van de overwinteraars in ons land zal dus wellicht uit Scandinavië zijn gekomen, minder uit Finland en nog minder uit Oost-Europa. Afgaande op de zojuist vermelde dispersie zou men mogen verwachten dat jonge valken als eersten in late zomer en najaar ons land bezochten. Is dat ook zo? De Valkenswaardse valkeniers stelden prijs op rode valken (juv.) en namen met hagaras (ed.) slechts node genoegen. Te verwachten was dan ook dat zij al vroeg in het seizoen zouden gaan vangen. Dat was niet het geval. Voor 1 oktober (St. Bamsdag) werden de tobbuhten niet bezet. Wat meer is, Schlegel (1853) voorlichtte door de valkeniers Bots en Mollen, meldt dat oude vogels van beide geslachten het eerste verschenen, daarna jonge tarsels en tenslotte jonge valken. Aan deze empirische wetenschap, stoelend op overdracht van kennis van generatie op generatie en voorts op de vangst van duizenden valken, kan men niet zonder meer voorbij gaan. Ratcliffe (1981) wijst op trek in familieverband waarover hierboven, met reserve, geschreven werd. Een ander doet ons aan de waarnemingen resp. interpretatie daarvan van Glutz von Blotzheim (1971) twijfelen.

In de oorlogstijd werd de slechtvalk in vele van de Engels-Schotse kustgebieden fel achtervolgd om postduiven, gelost door de illegaliteit in die bezette continent en door in zee gestorte vliegers, zoveel mogelijk kanssen te bieden om hun belangrijkste berichten af te leveren. De stand nam tengevolge van deze acties af tot 87% van het peil van 1939 (Ratcliffe 1981). Dat de achteruitgang, ondanks deze vervolging, niet groter was schreef men wel toe aan het feit, dat vele jachttopzichers uit de Hooglanden onder de wapenen waren geroepen. De torens in ons land bleven bewoond als vanouds, hoogspanningsmasten werden betrokken als uitkijkgolven van waaruit vogels, die tegen de draalen waren gevlogen, een makkelijke prooi vormden. Nauwelijks bekomen van deze 'oorlogsverliezen' kregen de Engelse en Schotse valken het zwaar te verduren door het gebruik van pesticiden, waarvan ook in de rest van Europa de gevolgen niet uitbleven. Het was in deze periode dat wij onze najaars- en wintergasten gingen verliezen, vrijwel geheel zelfs. Nadat de overheden richtlijnen hadden vastgesteld voor het kwalitatieve en kwantitatieve gebruik van landbouwgiften ging de stand op het Engels-Schotse gebied zich langzaam herstellen terwijl de afname hier onveranderd doorging. Dit zou een gevolg kunnen zijn van het feit, dat de insulaire valken, comfortabel levend in hun golfstrookklimaat geen trekvogels zijn.

De in Noordoost-Europa uitgebroede vogels, door klimatologische omstandigheden gedwongen om zachte klimaten op te zoeken, zijn dan wel trekvogels, die zich na een gevaarlijk tocht 's winters vestigen in gebieden, waar men het (nog?) niet zo nauw nam met het gebruik van landbouwgiften.

Er waren nog andere factoren, die de valken op hun trekweg bedreigden. De gebroeders Terrasse, Franse valkeniers en slechtvalkonderzoekers, meldten op de Madison Peregrine Conference (Wisconsin 1965), de DDT-invloeden waren toen al goed bekend, dat zij het, kwantitatief uiterst destructieve, neerkralen van roofvogels met behulp van een oehoe de schadelijkste factor achtten betreffende de achteruitgang van de slechtvalk in hun land. Ook alpinisten bijv. in de Ardennen, deden kwaad doordat zij meenden dat hun routes door de valken bevuild en glad werden door het smeltseil. Postduivenverenigingen stelde premies op eieren, nestlingen en volwassen vogels. Eierverzamelaars en verzamelaars van huiden en opgezette vogels spraken ook hun woord mee. 'Valkeniers' ontzagen de horsten evenmin en valkeniers restte

niet anders in vele gevallen dan eieren en nestlingen te verwijderen om vernietiging te voorkomen (Van Nie 1970). Wat stond hun anders te doen?

Dat Britse valken niet trekken staat inmiddels al weer enige tijd vast (Bannermann 1955, Ratcliffe 1981). Het golfstroombeltoestand waarin zij geboren werden biedt uitstekende mogelijkheden om te overwinteren. Na het DDT-verbod ging de stand zich herstellen, mede geholpen door een intensieve bewaking (Orton 1977, 1978, 1979) en een strenge legislatuur: in 1978 werd een eierrover veroordeeld tot een boete van 1000 pond plus proceskosten. De roof was geschild onder het mom van een 'folk-programma'. Misschien zijn er ook andere factoren, die bijdroegen tot het herstel in Engeland, waar het vooroorlogse peil thans met ruim 30% overschreden is tot het aantal van 800 horsten in 1981.

(Ook de stand van de havik in ons land dijde uit na de DDT-periode tot een omvang, die de vooroorlogse verre overtrof).

Wat de zojuist genoemde factoren betreft nog het volgende: Op de genoemde Madison Peregrine Conference (1965) werd een significante achteruitgang gemeld van de slechtvalkpopulatie in Canada en de Verenigde Staten vóór de DDT-catastrofe. Arctische en noordwestkust valken bleken overigens een hoger DDT-gehalte te hebben dan de Engelse valken, maar handhaafden zich uitstekend. Ook was het wetenschappelijk peil niet altijd van een niveau, dat van een conferentie verwacht mag worden. Gerapporteerd werd uit de dichtstbevolkte en meest geïndustrialiseerde gebieden, waar het met de valken uiteraad slecht ging, terwijl de talrijke en veel gunstiger biotopen in dunbevolkte gebieden buiten bespreking bleven. Meng schreef na de Cornell Conference (1969) dat hij Falco peregrinus tundrius vanaf 1941 nauwkeurig bestudeerd had en dat hem van een teruggang in 1969 niets was gebleken (Reebe 1975). Desondanks werd deze valk tot de bedreigde soorten gerekend. Op beide conferenties hadden de valkeniers het weer gedaan!

Hoe is de situatie in Europa?

Engeland-Schotland: De populatie heeft zijn vooroorlogse peil ver overschreden. Sanering van de technologie van de landbouwgiften, betere wegeving en praktische bescherming (electronische beveiliging van horsten) droegen daartoe bij. Als zeer belangrijke factor moet gezien worden het feit dat de slechtvalk hier standvogel is en niet in blootgesteld aan de enorme goevan van trek naar onwettige gebieden. Zuid-Europa: Wij weten maar al te goed hoe de stand van zaken betreffende natuur- en vogelbescherming daar is. Een enkele roepende in de woestijn kan niet voorkomen dat de vervoestingen immens zijn. Zo er al beschermende wetten zijn, ze zijn nauwelijks te controleren en niemand trekt er zich iets van aan. Het is een open jachtveld voor nestplunderaars, toeleveranciers van preparateursbedrijven, 'valkeniers' en andere duistere elementen, hobbyisten en fijnproevers. Parathion wordt gebruikt om lokaas te vergifigen en hoe de toepassing van landbouwgiften daar is weten we niet, maar we vrezten het ergste. Desondanks zou er in Italië sprake zijn van enig herstel. Volgens Ratcliffe (1981) handhaaft de slechtvalk zich in het gebied van Spanje tot Turkije.

Midden-Europa: Volgens Giluz von Blotzheim (1971) zou de broedpopulatie niet of nauwelijks trekken, de juveniele populatie daarentegen wel. Vermoedelijk is het juveniele overschot (Keenard 1974) voldoende gebleven om de populatie voor complete ondergang te behoeden. Overigens geldt dit voor de bergachtige gebieden maar niet voor de Noordduitse laagvlakte en verder oostelijk gelegen gebieden, waar de slechtvalk van oudsher boombroeder is. Paasch (1981) neemt aan dat i.g.v. horst-

54

printing repopulatie vanuit de berggebieden naar de bosgebieden niet zal plaats vinden, tenzij er misschien een overpopulatie van rotsbroeders zou ontstaan, hetgeen zij zeer onwaarschijnlijk acht.

Volgens berichten is de toestand in Zwitserland redelijk tengevolge van toename in de laatste jaren. In België heeft zich na lange jaren van afwezigheid weer een paar gestigd en hetzelfde geldt voor Nederland. Scandinavië: De toestand lijkt hier hopeloos te zijn. Niet alleen de juveniele valken worden hier tot trek gedwongen, ook de adulte vogels zijn gedwongen er aan deel te nemen, waardoor tenslotte de populatie zijn kritisch dieptepunt bereikt.

Overzien we het geheel dan kan gesteld worden dat de insulaire, residente populatie op het Britse eilandrijk het uitstekend maakt en dat op het continent de noordelijke populatie vrijwel geheel zo niet geheel uitgestorven is (Ratcliffe 1981). De situatie in de Midden-Europese laagvlakte is slecht, in de zuidelijk daarvan gelegen alpine gebieden herstelt de stand zich. De conclusies wat betreft bescherming zijn duidelijk: niets mag worden nagelaten, dat het herstel kan bevorderen.

Bij voldoende prooiaanbod zijn de beperkingen van het landschap mede bepalend voor de lokatie van het horst. Wat dit betreft is de slechtvalk niet kieskeurig. Waar hij rotsbanken tot zijn beschikking heeft, bijv. Engeland, Schotland, valleien van Maas en Loire om er enkele te noemen, kiest hij een beschut uitstekend of spleet. Waar geen rotsen zijn neemt hij genoegen met een boomhorst, bijv. een oud kraaiennest. Hege (1933) meldt, dat hij in de Duitse laagvlakte uitstekend boombroeder is evenals in Letland, Estland en de Russische laagvlakten. Noordelijk van deze gebieden, waar wel vogels zijn maar geen rotsen en geen bomen (tundra) neemt hij genoegen met een iets verheven droge plek op de bodem. Er zijn gevallen bekend, en niet zo weinig, waarbij de horstkeuze viel op een hoog gebouw of kerktoren. Ratcliffe (1981) somt 14 gevallen op in Engeland. Hall (1971) beschrijft de broedgevallen op het Sunlife gebouw in Montreal van 1938-1952, op de City Hall Tower te Philadelphia in 1946 en een poging tot broeden op een wolkenkrabber in New York. Een van de valken op het Sunlife-gebouw is vermoedelijk eerder in mensenhanden geweest. Ook uit Europa zijn, naar verluidd, gevallen bekend van horsten op kerktorens (Hege 1933). Het is in zijn algemeenheid onjuist om te stellen dat de slechtvalk rotsen nodig heeft om zijn nestlingen groot te brengen. Zelfs op het Britse Eilandrijk, waar 'klassieke' nestgelegenheden in rotsen ruimschoots voorhanden is worden geregeld bodemhorsten aangetroffen (Ratcliffe 1981).

Schlegel (1853) schrijft dat bomen in de omgeving van het horst belangrijk zijn als roest- en verblijfplaats en als oefenterrein voor de jonge uitvliegende takkelingen.

Binding aan horst en bedelvluchtrevier

Als wij aannemen dat nestlingen in hun horst al gepreconditioneerd worden (Horstprägung, horst 'imprinting') wat betreft hun latere eigen keuze van horst, dan betekent dit dat valken, grootgebracht in een boomhorst, wellicht eens een poging zouden kunnen doen om zich in ons land te vestigen. Valkeniers weten van oudsher, dat valken duidelijk gebonden raken aan de plaats waar zij hakovlucht kregen. Ook na langere tijd verloren te zijn geweest keren zij vaak daar naar toe terug. Stevens (zie lit.) activeerde dit type 'imprinting' met succes en noemde het 'homing', analoog aan hetzelfde fenomeen bij postduiven. Paasch (1981) en Ratcliffe (1981) bevestigen het verband tussen 'imprinting' en horstkeuze. Newton (1979) meldt, dat sperrers gaan broeden in de omgeving waar zij uitvlogen, hetgeen ook geldt voor vele andere roofvogels. Op grond van het voorafgaande mag theoretisch gesteld worden, dat

55

ons land mogelijkheden heeft om slechtvalken een bruikbare gelegenheid tot broeden te bieden.

Hoe staan de zaken er in de praktijk bij? Tot nu toe weten we het volgende, samenvat in een tabel:

1926 — broedpaar; 1 uitgevlogen juv. Waddeneiland	Tanis (1963)
1930 — broedpaar; 3 eieren ondergestoven, Waddeneiland	Tanis (1963)
1949 — broedpaar; 2 juv. uitgevlogen, Veluwe	Wigman (1949)
1950 — broedpaar; legsel verstoord, Veluwe	Wigman (1951)
1951 — geen broedgeval op 27-6; 1 ex. bij vroegere broedplaats Veluwe '49 en '50	Wigman (1951)
1954 — beide slechtvalken aanwezig	Wigman (1954)
1955 — vrijwel zeker getroefd op voorafgaande terrein (Veluwe) d.d. 22-8 en 26-9 1 paar valken met juv.	Wigman (1956)
1956 — broedpaar; legsel mislukt, loc. als vorigen	Wigman (1956)
1976 — broedpaar; juv. uitgevlogen, Veluwe, andere loc. als van '49 en '56.	
1977 — broedpaar als van '49 en '56 loc. als van '76.	
1978 — broedpaar; juv. uitgevlogen? loc. idem	
1980 — juv. waarschijnlijk uitgevlogen loc. idem.	
1981 —	

In deze tabel werden niet opgenomen vermoedelijke broedgevallen op een berg stroppakken in Groningen en in een eendekooi in Overijssel. Bij het ter perse gaan van dit artikel was documentatie dienaangaande nog niet opgespoord.

Het is interessant te weten dat in 1948 uit 2 valkenhorsten in de Ardennen, waar het voornis van vernietiging over geveld was en in ieder waarvan zich 3 nestlingen bevonden, in zoverre werd kon worden dat 3 jonge vogels van enkele dagen oud ondergebracht werden in een havikhorst op de Veluwe en daar voorspoedig opgroeiden (Van Nie 1970). De 3 andere nestlingen (16 tot 17 dagen oud) kregen hakovlucht op verschillende plaatsen in ons land, een ervan niet ver van het havikhorst waar de 3 nestlingen in ondergebracht werden. Alle drie werden getreid en gingen als jachtvogel verloren. Een hiervan ging verloren op de hakovluchtplaats in de omgeving van het havikhorst. Ter plaatse nestelde in 1949 een paar dat 2 jonge valken grootbrachte. Van de waarnemingen van '49-'56 mogen we aannemen dat deze hetzelfde paar betroffen. Slechtvalken zijn trouwens tot in 1959 geregeld vlak bij deze hakovluchtplaats aangetroffen. Deze gegevens suggereren dat in 1948, onbewust, een introductie heeft plaats gevonden volgens de adoptie-methode (Trommer 1980, 1981). De opvoeding in het havikhorst zou de vogels gepreconditioneerd hebben op boomhorsten en een van hen zou daarenboven tijdens de hakovlucht (bedelvlucht replacant) gepreconditioneerd zijn op het jachtgebied rond het succesrijke horst van '49.

De eerste geregistreerde waarnemingen, die van 1926 en 1930, betroffen bodemhorsten gelegen op een duinopje. Zij doen ons denken aan vestigingen van hoognoordelijke Fennoscandische valken, die immers op de tundra broeden.

Wij kunnen uit het voorafgaande twee dingen concluderen: Bij tijd en wijle kiest een paar ons land om te nestelen en te broeden en voorts is het mogelijk dat dit met succes gebeurt. Wat zou er gebeurd zijn als het legsel van 1950 niet in handen van een verzamelaar was gevallen? Of de slechtvalk in vroeger jaren in ons land heeft gebroed weten we al evenmin. Wij zijn er wel van overtuigd. De kans op ontdekking was zeer veel kleiner. Schlegel (1878) heeft er vermoedelijk wel aan gedacht.

56

Havik — naar een olieverfschilderij van H.J. Sluiper, met toestemming van C.J. Nebbeling

57

Heeft het zin de vestiging van de slechtvalk in ons land te stimuleren? Fyfe (1977) stelt zich op het standpunt, dat uitzetten op plaatsen waar slechtvalken eerder niet voorkwamen weinig zin heeft. Dat argument gaat thans in ons land zeker niet meer op. De slechtvalk staat officieel op de lijst van beschermde (Teixeira 1979). Ook zou een reproductiepopulatie voor kort betekend hebben dat eieren, resp. nestlingen aan de natuur onttrokken moesten worden. Dit was niet te verantwoorden. Tenslotte was er onvoldoende technische kennis inzake het repopuleren. Deze kennis is er thans wel (Sherrod 1981). Wij komen nader op deze vraag terug.

De desastreuze achteruitgang van de slechtvalk ten gevolge van het pesticidengebruik heeft enkele valkeniers, bezorgd om het lot van valk en valkerij, er toe gebracht te gaan experimenteren met het fokken, 'captive breeding'. Het heeft jaren geduurd voor men dit experimentele stadium kon bekomen met positieve resultaten. De nadelen van het verschijnsel 'imprinting' bleken goed voorkomende te kunnen worden, de voordelen als 'imprinting' op horst en territorium, waarin ze hun bedeluchtperiode, resp. hokvlucht doormaken, laten zich uitstekend uitsluiten. Na een goede en intensieve opleiding kunnen gefokte valken het niveau van wildvangers bereiken. Een zekere natuurlijke selectie gaat niet verloren aangezien niet alle combinaties van valk en tarsel elkaar accepteren. Doen zij dit wel, dan worden alle moeite en inspanningen nog niet ieder jaar met progonatuur beloond.

Een vergelijking met het fokken van duiven gaat dan ook bepaald niet op. Van het invoeren van ongewenste erfgenen is in twintig jaar nooit iets gebleken (Cade 1981, 1982). Of de natuurlijke selectie werkt er op in en dan verdwijnen ze. Verdwijnen ze niet, dan kan moelijk van 'ongewens' worden gesproken (Cade 1976). Het is gelukt om gebieden, waar eerder slechtvalken voorkwamen, te repopuleren met als criterium dat deze vogels later zelf progonatuur voortbrachten (Saar 1981, Cade 1981, 1982). 'Beroepsintroducers' als Cade, Cornell University, Saar, Diergeneskundige Kliniek Vrije Universiteit Berlijn, Fyfe in Canada hebben hun sporen verdiend. Cade slaagde erin de in 1964 volkomen uitgestorven Oost Amerikaanse populatie te reintroduceren, Saar boekte succes in Midden-Duitsland en Fyfe in Canada.

Men heeft wel het verwijt geopperd dat om te fokken steeds weer jonge vogels of eieren aan de natuur onttrokken werden. De fokexperimenten zijn evenwel begonnen met vogels, die reeds in handen van valkeniers waren. Overigens is het verwijt tendele volkomen juist. Toen het onverwachte en grote wonder mogelijk bleek hebben vele niet bonafide 'fokkers' en hun toeleveranciers een niet gering aantal slechtvalken aan de natuur onttrokken, veel geknoeid en voor anderen verknoeid, niets teruggezet en de valkeniers een slechte naam bezorgd. Tendele is het verwijt onjuist. Van degenen, die deze verwijten maakten, had men beter kunnen verwachten. Naar analogie van het fokken van korhoenders en patrijzen wij, had men kunnen weten, dat dit alleen goede resultaten afwerpt met vogels, die zelf in gevangenschap gefokt zijn. Zoals zojuist gezegd, niets en niemand ontziende rovers hebben veel kwaad aangebracht en als 'valkeniers' de correcte besefnaars van het vluchtbedrijf en de kwade naam bezorgd. Overigens lijkt het fokken, in dit verband 'maar' raak fokken en beunhazen', minder lucratief en aantrekkelijk te worden, indien de wetgever de mazen in zijn net verder dichttrekt. Het fokken, beschermd en gecontroleerd door strenge legislatuur is o.i. het krachtigste wapen om ongewenste en gevaarlijke druk op natuurlijke (rest)populaties te doen afnemen. In overeenstemming hiermee kunnen statuten, reglementen en beleidslijnen van de valkeniersverenigingen zoals bijv. het Valkeniersverbond 'Adriaan Mollen' de rest doen: het definitief uitsluiten van deze uitwassen als roofexpedities en raak 'fokken' op grond van ongewenste en on-

58

dat een valkenier niet ieder jaar opnieuw jonge vogels nodig heeft. Onder zeer gunstige omstandigheden kan een valkenier verantwoord 2 jachtvogels houden. Overschrijding van dit getal betekent onherroepelijk deskundige hulp. Daarnaast is er behoefte aan een aantal gefokte vogels met het oog op reproductie. Volgens Fyfe (1977) zal deze plaats moeten vinden in gebieden waar slechtvalken eerder huideken. Centraal-Europa, Scandinavië. Verlaten gebieden zijn er vele, hetgeen betekent dat er een omvangrijke taak ligt te wachten, die een aanzienlijk aantal gefokte vogels opeist.

Vestigingspogingen van de slechtvalk (zie tabel) met en zonder succes bewijzen dat het hier kan. Hij staat, als gezegd, officieel trouwens als broedvogel gemeld (Teixeira 1979). Er zijn aanwijzingen dat ons land weer meer in 'trek' komt als winterkwartier (Biemans 1981). Een argument tegen reintroductie is: als het milieu geschikt is (voldoende prooi aanbod, voldoende nestgelegenheid, geen vervolging door de mens, geen contaminatie met schadelijke persistente stoffen) komt de slechtvalk vanzelf terug en dan is 'helpen' niet noodzakelijk. Een argument dat hier te lande gelukkig geen ondersteuning vindt gezien de kosten en moeite welke men aan reintroductie van ooievaar en raaf besteedde. De slechtvalk, voor wie de kansen zo goed lijken, kan zijn rechten doen gelden.

In ons land, de Noordduitse laagvlakte en aangrenzende gebieden van Polen gaat deze redenering niet op. Volgens Paasch (1981) betrekken valken, afkomstig uit rots- en kliphorsten geen boomhorsten. Hoewel de alpine populatie, bijv. in Bete- ren, duidelijk is toegeslagen plaats in de aangrenzende hooibieden van de laagvlakten. Bovendien moeten er in de omgeving voldoende exemplaren aanwezig zijn om tot paarvorming te komen. Eerst moet dus de kans op ontmoeting aanwezig zijn, vervolgens moet er een mogelijkheid tot paarvorming zijn, hetgeen betekent dat er meer keuze moet zijn dan alleen het 'ontmoetingsexemplaar' te bieden heeft. Dit impliceert dus minstens de aanwezigheid van een derde vogel. Gezien de hoge mortaliteit van de juvenielen (70%) en de korte tijd waarin adulten (levensduur 3-5 jaar, eerste legsel 2-3 jarige leeftijd) reproductief zijn (Brown & Amadon 1968) is het niet te verwachten dat een enkel, sterk geïsoleerd levend, broedpaar zich lang als zodanig kan handhaven, laat staan de bron mag zijn waaruit een populatie voortkomt. Het pessimisme in deze wordt nog versterkt door het feit dat er geen sprake is in een dergelijk geval van een 'non-breeding' surplus (Kenward 1974, Ratcliffe 1981) wat bij de slechtvalk een uitgesproken functie heeft als een aan de biotoop gebonden groep van 'reservisten', die de plaats in kunnen nemen van een uitgevalen partner. Terugblikkend naar onze tabel blijken ook de geslaagde broedpogingen geen aanleiding te zijn geweest tot definitieve vestiging van een eigen populatie in ons land. De vestigingen duurden enkele jaren en dan was er weer voor langere tijd geen activiteit meer. De vestigingen hebben hoogstens bewezen dat er geschikte biotopen zijn, hetgeen in ons vogelrijke land met zijn zachte klimaat niet verwonderlijk is.

Actueel is de problematiek geworden nu in recente jaren een vestiging heeft plaats gevonden enerzijds en anderzijds de mogelijkheid om met gefokte vogels te repopuleren al op een schaal van betekenis met succes heeft plaats gevonden, zowel in de Oude- als ook in de Nieuwe Wereld. Het zou in ons land moeten gaan om de kansen van continuering en uitbreiding van deze vestiging zoveel mogelijk veilig te stellen. Blijkt spontane uitbreiding te volgen dan heeft verdere repopulatie, althans daar ter plaatse en in wijde omgeving, wellicht geen zin en valt onderzoek te overwegen of er andere streken in ons land zijn, die een herhaalde repopulatie wenselijk en mogelijk

60

verantwoordelijke motivering. Het Valkeniersverbond, uiterst gereserveerd in deze materie, heeft de beleidslijn van Slijper (1975, zie ook Nieters 1979) gevolgd. Ratcliffe (1981) heeft treffend juist en bondig de kwalijke randverschijnselen van de valkerij bestreken. Vooral die verschijnselen, die opdoeken toe de mogelijkheid tot fokken min of meer gemeengoed werd. Hij ziet het onderscheid tussen valkeniers en 'valkeniers' scherp en zegt hierover: 'Valkeniers vormen een andere groep mensen met een ontzagelijke kennis van de slechtvalk als wilde vogel en sommige van hen hebben mij in grote mate geholpen met informatie over horstplaatsen en andere aspecten van de voortplantingsbiologie. Weer anderen hebben een totaal verbod op uithorsten ondersteund tot dat de soort een werkelijk duidelijk herstel van aantal toonde en zij hebben tevens actief deelgenomen aan beschermingsactiviteiten. (Het Valkeniersverbond 'Adriaan Mollen' zag jarenlang officieel af van het gebruik van de slechtvalk). De wetteloze zelfkant heeft evenwel niet opgehouden het image van de valkerij te bezoedelen door een zwarte markt voor slechtvalken en andere vogels te scheppen en door een onsmakelijk element van kleingestig geboefte aan te trekken, gekloft door geldelijk gewin. De verhalen over de prijzen, door rijke Arabieren en Westduitsers betaald voor valken, zijn moeilijk te herlederen tot harde feiten maar afgezien van overdriftigheden zijn sommige, zeer grote bedragen neergegeld voor jonge vogels'. Het staat vast dat een goede en stringente wetgeving geleidelijke activiteiten van de zelfkant afdoende de kop in kan drukken, waarbij strenge reglementering van en controle op het fokken ruime aandacht verdienen te krijgen. We laten de zelfkant over aan de wetgever, uitvoerende macht en valkeniersverenigingen en nemen de draad van het betoog weer op.

Er is tegen het laten verwilderen (of verloren gaan) en uitzetten van gefokte vogels nog wel een ander bezwaar aangevoerd, namelijk dat van faunaovervalsing. Van in het West-Europese areaal niet thuishorende en verloren gegane jachtvogels (laner-, saker- en geervalk) is bekend dat zij hun eigen leefgebied weer trachten te bereiken of doelloos rondzwerven zonder ooit enig contact, in de zin van paarvorming, te krijgen met de autochtone populatie. In de vooroorlogse periode heeft Kleinschmidt (1933-1937) zich veel moeite getroost om de Europese slechtvalken weer onder te verdelen in subspecies. Ongeveer in dezelfde tijd schreef Blaine (1936), die wellicht in zijn lange carrière meer slechtvalken in handen kreeg dan wie ook: 'Deze valk vertoont onmeinig veel kleurvariaties, geen twee vogels, zelfs bij hetzelfde horst, zijn geheel gelijk aan elkaar'. Latere onderzoekers (Bannermann 1955, Brown & Amadon 1968) wijzen deze onderverdeling dan ook af. Bannermann (1955) omschrijft het leefgebied van Falco peregrinus peregrinus als volgt: In Noorwegen tot de 71ste breedtegraad en vandaar oostelijk tot in West-Siberië. Over de zuidelijke begrenzing is hij vaag maar geeft aan dat het Middellandszeegebied wordt bezet door de subspecies Brookoek. Brown & Amadon (1968) wijzen een gebied van Noord-Rusland tot de Kaukasus aan en eveneens het Middellandszeegebied vanaf Spanje tot de Kaukasus. Falco peregrinus brookei zou volgens hen zuidelijk Spanje en dan vooral de kustgebieden bewonen. Als uiterste westgrens is Ierland te beschouwen. Valkerij en reproductie-activiteiten, uitgevoerd met slechtvalken uit Europa kunnen dus onmogelijk leiden tot faunaovervalsing.

Wat is bepaald voor het aantal valken dat gefokt moet worden?

Ratcliffe (1981) is, met het oog op de situatie in Engeland, van mening dat er voldoende gefokte vogels moeten worden om de valkerij op legale wijze aan jachtvogels te behouden. Ook buiten Engeland geldt, dat valkeniers het dictaat opgelegd krijgen door terreinen, die de mogelijkheid bieden hun valken goed tot ontplooiing te kunnen brengen en . . . die beschikbaar zijn. Bovendien moet in rekening gebracht worden

59

maken. Wie in deze richting denkt weet zich gesteund door Ratcliffe (1981): 'Ik geloof dat het programma voor herstel van de slechtvalk in Noord-Amerika een van de meest positieve en vooruitziende projecten van faunabescherming is, dat ooit ergens ter wereld is beproefd. Het broeden in gevangenschap lijkt een goede zaak te zijn als middel om de slechtvalkpopulaties te herstellen in die Europese landen, waar de soort bijna of geheel is uitgestorven'.

Het uitvoeren van een repopulatie ontkomt niet aan een bepaalde organisatie, die niet onderschat moet worden. Het is een multidisciplinaire aangelegenheid waarbij ecoloog, ornitholoog, terreinbeheerder en overheid een rol zullen moeten spelen. De zuiver technische zijde is een zaak, die de valkeniers in overleg en conform de huidige stand van wetenschap en de op dit gebied verworven ervaring, goed kunnen uitwerken en in praktijk brengen.

De valkerij heeft zich eeuwenlang bediend van uitgehorste of gevengene valken zonder enige schade aan te richten aan bestaande populaties (Brown & Amadon 1968, Kenward 1974, Ratcliffe 1981). Dat was al eerder duidelijk want de heftige vervolging van vorige en deze eeuw, waarbij miljoenen roofvogels zijn vernietigd, hebben hun ondergang gezinszins ingeluid. Sedert 1964 worden in Finland jaarlijks gemiddeld 5800 haviken legaal 'geëlimineerd' overigens zonder dat dit de broedvogelpopulatie doet afnemen (Kenward 1974, op grond van Finse onderzoeken). De berichten uit de meeste Europese landen, zeker de oostelijke, zijn al niet beter. De aantallen die de valkerij opeist, vallen hierbij in het niet. Er werd op gewezen dat heftige achtervolging van de slechtvalk in de kuststreken van Engeland de populatie reduceerde tot 87% van het vooroorlogse bestand, waarna weer vrij snel herstel optrad. Bediende de valkerij zich van een zeer klein aantal van aan de natuur onttrokken vogels dan kan hierover gezegd worden dat er een eenrichtingsverkeer bestond van natuur naar mens. Een aantal van deze vogels ging evenwel verloren en weer terug naar de natuur. Waarschijnlijk heeft een kleine lavinkpopulatie in Engeland aan dit verloren gaan zijn bestaan te danken (Kenward 1981). In ons land is tenminste één geval bekend van een verloren gegane havik, die met succes tot broeden kwam. Ook met de slechtvalk zou dit nu en dan het geval zijn geweest. Een goede wetgeving, het gebruik van gefokte vogels voor de valkerij en voor het repopuleren moet in staat geacht worden het eenrichtingsverkeer om te draaien en wel uitsluitend van mens naar natuur.

Er werden in bovenstaande inleiding enkele van de mérites van de valkerij naar voren gebracht.

Er werd op gewezen dat:

- 1 — Valkeniers met hun grote liefde voor jachtvogels, hun kennis en ervaring om met deze vogels om te gaan en hen op te leiden, een onmisbare schakel zijn in de keten van noodzakelijke beschermingsmaatregelen.
- 2 — Een doelgerichte bescherming dient te beruipen op een multidisciplinaire probleemstelling en de uitwerking daarvan.
- 3 — Het ethisch geboden is de slechtvalkpopulatie met alle thans bestaande en beproefde mogelijkheden te steunen en — waar gewenst en mogelijk — uit te breiden.
- 4 — Het onder 3 ten leste gestelde in ons land hoogst actueel is.

Wie mogen wij aan tafel verwachten voor een bespreking?

61

Lijst van geraadpleegde literatuur

- Bannermann, D.A. (1955) — *Birds of the British Isles*, Vol. V., Oliver and Boyd, Edinburgh
- Beche, F. (1975) — *The Myth of the Vanishing Peregrine. A Study in the Manipulation and official Attitudes*. Falconiform Press Ltd. Saskatoon, Canada.
- Biemans, J. (1981) — Persoonlijke mededeling.
- Blaine, G. (1936) — *Falconry*. Philip Allen, London.
- Braunels, W., Hammer, W., Saar, Chr. (1981) — *Auswilderung gezüchteter Wanderfalcken in Nordhessen. Eine Zwischenbilanz*. Jahrbuch Deutscher Falkenorden.
- Brown, L., Amadon, D. (1968) — *Engles, Hawks and Falcons of the World*. Hamlyn Publ. House, London.
- Cade, T. (1980) — *News Letter*, The Peregrine Fund.
- Ithaca, U.S.A.
- Cade, T. (1980) — *The Husbandry of Falcons for Return to the Wild*. Intern. Zoo Yearbook, Dorchester, Engl.
- Cade, T. (1981) — *News letter*, The Peregrine Fund.
- Ithaca, U.S.A.
- Cade, T. (1981) — *Eastern Peregrine Falcon reintroducing Program*. The Peregrine Fund, New York.
- Cade, T. (1982) — Pers. schrift. mededeling.
- Cade, T. (1982) — *The Falcons of the World*. William Collins Sons & Co. Ltd., London.
- Dijkstra, H. (1958) — *Intern. Oriënt. Bulletin The Ring*, Vol II.
- Fyfe, R. (1977) — Persoonlijke mededeling.
- Olutz von Blotzheim, U.N. (1971) — *Handbuch der Vögel Mitteleuropas* — 4. Frankfurt a. M.
- Hall, G.H. (1970) — *Story of the Sunlife Falcon*. Canadian Field Naturalist, nr. 89, page 213.
- Hege, W., Kapherr, E. von (1933) — *Die Raubvögel Europas*. Duncker Verlag, Weimar.
- Kenward, R. (1974) — *Birds of Prey, the Facts of Life and Death*. The Falconer, the Jours, of the British Falconers' Club, Yeovil, England.
- Kenward, R. (1974) — *Mortality and Fate of trained Birds of Prey*. Journ. Wildlife Management. 38 : 751-756.
- Kenward, R. (1981) — *What happens to Goshawks, trained for Falconry?* Journ. Wildlife Management 45 (3).
- Kleinschmidt, O. (1933-1937) — *Falco peregrinus*. Berajah, Zoogr. Inf., Halle a.d. Saale.
- Nie, G.A. van (1970) — *Jaarboek Ned. Valkeniersverbond 'Adriaan Mollen'*.
- Nieters, H. (1979) — *Voor het eerst slaagden valkeniers er in de Amerikaanse wilkoopzarend (Haliaeetus leucocapillus) te fokken*.
- Jaarb. Ned. Valkeniersverbond A. Mollen, vert. H. Slijper.
- Oorschot, J.M.P. van (1974) — *Vorstelijke Vliegers en Valkenswaardse Valkeniers*. Stichting Zuidelijk Historisch Contact, Tilburg.
- Orton, D.A. (1977) — *Facts behind a Peregrine Robbery*. The Field, 22 okt.
- Orton, D.A. (1978) — *A good season for the Viginties*. The Field, 26 jul.

62

- Orton, D.A. (1979) — *Peregrines on the way back*. The Field, 11 jul.
- Paasch, B., Später, Chr., Saar, Chr. (1981) — *Gezüchtete Wanderfalcken fliegen aus künstlichem Baumhorst aus*. Jahrbuch Deutscher Falkenorden.
- Ratcliffe, D. (1981) — *The Peregrine Falcon*. Poyson Ltd., Calton, England.
- Poyson Ltd., Calton, England.
- Saar, Chr. (1975) — *Die Zucht von Wanderfalcken. Ein Beitrag zum Überleben einer vom Aussterben bedrohten Art*. Jahresbericht des Zool. Gartens, Berlin.
- Saar, Chr. (1978) — *Die Auswilderung von gezüchteten Wanderfalcken*. Jahrbuch Deutscher Falkenorden.
- Saar, Chr. (1980) — *Chronik eines Misserfolges*. Jahrbuch Deutscher Falkenorden.
- Saar, Chr. (1981) — *Der Wanderfalk. Arealerweiterung durch Zucht und Aussetzung?* Natur u. Landschaft 56 no. 4.
- Saar, Chr. (1981) — *Schriftliche mededeling*. Salvin & Brodrick (1855) — *Falconry in the British Isles*. John van Voorst, London.
- Schlegel, H., Verster van Wulverhorst, A.H. (1853) — *Traité de Fauconnerie*. Arniz, Leiden-Düsseldorf.
- Schlegel, H. (1876) — *De vogels van Nederland*. Funke, Amsterdam.
- Sherrod, S.H., Heinrich, W.R., Burnham, A., Barclay, J.H., Cade, T. (1981) — *Hacking: A Method for Releasing Peregrine Falcons and other Birds of Prey*. The Peregrine Fund, Ithaca, New York, U.S.A.
- Slijper, H.J. (1975) — *Memoirandum inzake fokken*.
- Stevens, — *Observations on modern falconry*. Wilding and Som, Shrewsbury.
- Tanis, S.T. (1963) — *De vogels van Terschelling*. Fysike Akademy, Leeuwarden.
- Teixeira, A. (1979) — *Atlas van de Nederlandse broedvogels*. Uitg. Ver. tot Beh. v. Natuurmonumenten en Stichting Sovon, Deventer.
- Trommer, G. (1980) — *Adoptie van gefokte stechvalken*. Veri. Staal.
- Jaarb. Ned. Valkeniersverbond, 'Adriaan Mollen'.
- Trommer, G. (1981) — *Wiederbeobachtungen und erste Rückmeldung durch Adaption ausgewildeter Wanderfalcken*. Jahrbuch Deutscher Falkenorden.
- Wigman, A.B. (1949) — *Broedgeval Falco peregrinus*. Limosa, Jrg. 22, 4.
- Wigman, A.B. (1951) — *Idem*. Limosa, Jrg. 24, 1-2.
- Wigman, A.B. (1951) — *Idem*. Limosa, Jrg. 24, 3-4.
- Wigman, A.B. (1954) — *Idem*. Limosa, Bijlage Jrg. 27, 4.
- Wigman, A.B. (1956) — *Idem*. Limosa, Jrg. 29, 1-3.
- Wigman, A.B. (1956) *Idem*. Limosa, Jrg. 29, 1-3.
- Zijlstra, J., Schalk, D.W. (1968) — *Onderzoek naar de waarnemingen van de stechvalk in Nederland*. Jaarb. Ned. Valkeniersverbond 'Adriaan Mollen'.

63

Aan redacteur W.P.J. Lammers, ten afscheid

Beste Wim,

Nu je met de aflevering van Jaarboek 1981 je werkzaamheden als redacteur neerlegt heeft men mij gevraagd in de brede kring van onze lezers daar iets over te zeggen. Ik geef daar graag gevolg aan, omdat ik als je voorganger beter weet dan wie ook, wat deze baan inhoudt.

Het uitgeven van een eigen blad is de wens van vele verenigingen, ze weten niet waar ze aan beginnen. Ik herinner me nog heel goed een bijeenkomst met Professor Swaan — in 1939, we hadden juist ons Verbond opgericht — waarop deze ons heel nadrukkelijk waarschuwde tegen zo'n onderneming, want, zo zei hij: 'ik heb menige vereniging daaraan te gronde zien gaan'. Het heeft dan ook tot 1966 geduurd, voordat wij op instigatie van Daendels het waagstuk aandurfden. Al direct bleek ons enthousiasme te groot, we moesten de uitgave uitstellen en ons eerste Jaarboek droeg het jaartal 1967. In totaal zijn er nu 15 verschenen. Het spreekt vanzelf, dat ik ze zorgvuldig bewaard heb, de eerste tien zelfs ingebonden en dat geeft een indrukwekkend boekwerk. Het valt op, dat je opmaak en indeling na Jaarboek 1974 (jouw eerste) nauwelijks veranderd hebt. Wat wel veel bijdroeg tot het uiterlijk, is de gekleurde omslag die jij, dank zij je goede relaties in drukkerskringen, in 1976 kon invoeren, zonder dat de verbondskas daaraan failliet ging.

Als mens met gevoel voor stijl, van goede smaak en met artistiek gevoel stelde je immer prijs op een goed uiterlijk van het Jaarboek. Niet altijd konden anderen je hierin volgen. Je vatte je taak als redacteur heel serieus op omdat je de valkerij ziet als een kostelijk cultureel erfgoed waarover we alleen met grote zorgvuldigheid kunnen waken. Eén van je inspiratiebronnen was steeds: Wij leggen vast, wij schrijven geschiedenis.

Ik kreeg direct grote bewondering voor je wijze van werken: altijd een opgeruimde schrijftafel, het archief tot in de puntjes verzorgd en alles zo overzichtelijk gerangschikt dat iets opzoeken voor jou 'n peuleschil was. Vergelijk het alsjeblift niet met mijn werkwijze: een lessenaar waarop ik alles kan vinden, maar wel onder een soort afvalberg, in een kamerje waaruit ik huisvrouw en werkster al tien jaren heb weten te weren. De kopij die ik tenslotte bij de drukker inleverde was 't product van veel werk met schaar en lijmpot, met doorhalingen en verwijzingen naar andere bladzijden. We hadden een prettige drukker gevonden in de Apeldoornse Schrijfkamer en ik moet zeggen, dat zij daar nooit zwaar aan getild hebben, maar jij moet daar wel als een geschenk des hemels te boek staan: wat jij afleverde kon eigenlijk zo gefotocopieerd worden. Dat hield echter wel in, dat soms hele stukken van de ingezonden kopij herschreven moesten worden. Geen geringe taak omdat het origineel er toch altijd in herkenbaar moest blijven. Met groot invoelingsvermogen, voortreffelijk taai gevoel en een onmiskenbare creativiteit lukte dit jou steeds in hoge mate. Genoemde eigenschappen uitten zich ook in vindingrijke 'practical jokes' waarin jij je — in toerbeurt met Henk Dijkstra en Gerritjan van Nic — kon afreageren. Bijzonder geslaagd in dit opzicht was de door jou in eigen beheer uitgegeven nieuwsbrief *De Peregrijn*, waarin je alles kwijt kon wat je aan weerzin tegen bepaalde moderne trends in de valkerij dwars zat en dat op zo'n gefinancierd natuurgetrouwe wijze dat velen de stuipen op het lijf gejaagd werden.

64

Wat natuurlijk niet veranderde is de moeite en tijd die de redacteur moet opbrengen om de kopij binnen te krijgen. Grootste knelpunt blijft het Ornithologisch Jaaroverzicht, waar de Ornithologisch secretaris ook niets aan kan doen, afhankelijk als hij is van zo'n dertig a veertig vogelvoerende leden. Voorgaande generaties klaagden daar ook al over: de Nederlandse valkeniers hebben altijd meer belangstelling gehad voor loeren en langveters dan voor de schrijfveter. Wat jij er van gemaakt hebt trekt terecht de belangstelling van buitenlandse valkeniersverenigingen, die zo nu en dan graag originele artikelen van ons willen overnemen.

Beste Wim, bedankt voor je samenwerking, je toewijding en je werkracht, die des te bewonderenswaardiger zijn waar je ook nog een verantwoordelijke en drukke baan hebt en naast dit alles de zorgen om en voor je gezin. De door dit alles teweeg gebrachte spanningen waren vaak groot doch je veelal barok gevoel voor humor en een wijze levensaanvaarding gaven veel steun in moeilijke momenten. En niet te vergeten het vliegen met de havik in de duinen, 'Het Duin' — een woord met een haast magische klank voor allen die, al was het maar een paar keer, het voorrecht en genoegen hadden er met jou te dwalen en te genieten.

De vlucht met de havik op konijn, fazant en eend geven wel een zeer bijzondere band met dit nog steeds unieke landschap. Misschien dat hiervoor nu wat meer tijd en gelegenheid vrijkomt. Nog vele jaren, Wim.

Gerhenk.

65

**HET NEDERLANDS VALKENIERSVERBOND
„ADRIAAN MOLLEN”**

stelt zich ten doel de bevordering van het vluchtbedrijf in de ruimste zin des woord onder meer door de beoefening van de jacht door middel van jachtvogels, de studie en de bevordering van het vluchtbedrijf en de bescherming en de studie van roofvogels.

kent ereleden, vogelvoerende leden, gewone leden, aspirant-leden en donateurs.

Wie als lid-valkenier in het Verbond wenst te worden opgenomen zal zich daarop moeten voorbereiden.

Gedurende drie seizoenen moet hij onder leiding van een lid-valkenier als mentor blijk geven van belangstelling en beginnende bekwaamheid in het vluchtbedrijf, waarna hij door de ledenvergadering tot lid-valkenier kan worden benoemd. Er bestaat een lijst van mentoren.

Ieder, die met het doel van het Verbond instemt, kan door het bestuur als *donateur* worden aangenomen tegen een schenking van f 500,— of een jaarlijkse bijdrage van minstens f 45,—.

BESTUUR:

J. Mollen, voorzitter
Vinklaan 5, 5561 TL Riethoven
Tel. 04970-4025
J.M.A.L.J. Fleskens, secretaris
Bennebroekstraat 10, 5712 BM Someren
Tel. 04937-2048
L.G.R. van Asperen, penningmeester
Maurusaren 49, 1441 SK Parnerend
Tel. 02990-33995, Postrekening 7.64.30
J.D.M. Staal, ornithologisch secretaris
Orgelknaan 16, 5402 PG Uden
Tel. 04132-63944
E.P. Wierda
Nieuwehuizen 9, 9401 JS Assen
Tel. 05920-16372

REDACTIE JAARBOEK:

W.P.J. Lammers
Vincent van Goghstraat 21, 2162 CJ Lisse
H.J. Slijper
Eemdijk 114, 3754 NK Eemdijk

Prijs van het jaarboek f 15,— (incl. porto)

INHOUDSOPGAVE

pag. 3

J.D.M. Staal
Ornithologisch jaarverslag

pag. 10

W.L. Broekman, besproken door H.J. Slijper
Uniek Nederlands traktaat over africhting en verzorging van jachtvogels (16e eeuw)

pag. 28

H. Dijkstra
Aanwachstimpresie

pag. 31

J.R.M. van Everdingen-Meyer
De Vorsten van Oranje en de valkerij
De tympanen van Paleis Het Loo

pag. 41

G.A. van Nie
Iets over de afstamming van onze voorzitter
Johan F. Mollen

pag. 43

J.A. van der Van
De praktijk van de tandaris is voor drie maanden gesloten

pag. 49

Dr. J.M.P. van Oorschot
Het vorstelijk vluchtbedrijf

pag. 51

Dr. J.W.M. van de Wall
Ontwikkelingen in de valkerij

pag. 64

'Gerhens'
Aan redacteur W.P.J. Lammers, ten afscheid